

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Historická tematika v periodikách pro děti a mládež v druhé polovině 19. století

*Historical Themes in the Periodicals for Children and Youth of the Second Half
of the 19th Century*

Magisterská diplomová práce

Bc. Michaela Kratochvílová

Česká filologie

Vedoucí práce: Mgr. Jana Vrajová, Ph. D.,

OLOMOUC 2020

Prohlašuji, že jsem svou magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně
a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí své diplomové práce, Mgr. Janě Vraiové, Ph. D., za cenné rady, připomínky, trpělivost a vstřícnost. Také děkuji všem pracovníkům Národní knihovny v Praze, zejména ve studovně v Hostivaři, rovněž ve studovně Ústavu pro českou literaturu, za ochotu a pomoc při hledání archivních čísel dětských periodik.

Obsah

Úvod.....	1
1 Škola a její význam pro rozvoj dětské literatury	3
1.1. Česká počáteční škola	4
1.2. Dětský čtenář.....	6
1.3. Počátky české literatury pro děti	8
1.4. Počátky dětských časopisů	10
2 Význam historie v druhé polovině 19. století	12
2.1. Historismus a jeho tradice	14
2.2. Dějepis a historický obraz ve školách	17
2.3. Nejvýznamnější české kroniky.....	20
2.4. Historické žánry v literatuře pro děti a mládež	22
3 Historická tematika v dětských periodikách.....	25
3.1. Představení analyzovaných periodik	27
3.1.1. Včelka (1850–1856).....	27
3.1.2. Štěpnice (1855–1889)	29
3.1.3. Budečská zahrada (1869–1889).....	31
3.1.4. Květy mládeže (1894–1898).....	32
3.1.5. Malý čtenář (1882–1941).....	34
3.2. Historie v naučných textech	36
3.3. Historie v poezii	38
3.4. Historická tematika ve vybraných titulech	40
3.4.1. Praotec Čech.....	40
3.4.2. Husitství a mistr Jan Hus	43
3.4.3. Kněžna Libuše.....	45
3.4.4. Přemyslovci.....	47
3.4.5. Svatá Ludmila	49

3.4.6.	Svatý Václav	49
3.4.7.	Přemysl Otakar I.	52
3.4.8.	Václav III.	53
3.4.9.	Starověký Řím a Řecko.....	53
3.4.10.	Napoleonské války	55
3.4.11.	Karel IV. a Jan Lucemburský.....	56
3.4.12.	Doba pobělohorská.....	58
3.4.13.	Nepřítel cizinec.....	59
3.4.14.	Významná místa národní historie.....	62
3.5.	Proměny interpretace historických témat	68
3.5.1.	Historie pod vlivem církevního dozoru (1850–1869).....	68
3.5.2.	Vzrůstající popularita historické tematiky (1870–1890).....	69
3.5.3.	Vrchol dětské historické povídky (1890–1900).....	69
Závěr		71
Anotace		74
Resumé.....		75
Zdroje		76

Úvod

Historie byla v průběhu 19. století úzce spojena s mnoha aspekty života – s politikou, kulturou a v neposlední řadě i literaturou. Představovala základní kámen pro budování národního uvědomění a vlastenectví. Právě v této době se začínala utvářet nová koncepce českých dějin, která vznikla na základě dvou protichůdných proudů. Tím prvním bylo osvícenství a snaha o periodizaci českých dějin na základě faktů. Druhým byla ideologická snaha národního obrození o vykreslení takových dějin, které vzbuzují velké emoce a podněcují důležitost národa.¹ Obraz historie a národní minulosti se utvářel na základě výkladu soudobého světa. Starobylost a minulost se stala jednou z nejvýznamnějších hodnot.

Historická tematika v 19. století je hlavním předmětem zkoumání i mé diplomové práce. Její důležitost byla zdůrazňovaná již malým dětem a přizpůsobovaly se jí i školní osnovy. Ve své analýze se zaměřím především na způsoby jejího zobrazování a proměny interpretace historických témat v dětských periodikách v průběhu druhé poloviny 19. století.

Periodika pro děti a mládež v tomto období byla průkopnickými médii pro pozdější rozvoj dětské literatury. Najdeme v nich vůbec první texty s vyššími literárními ambicemi explicitně určeny dětem, nejdříve jako doplnění školní výuky, posléze i pro zpestření volných chvil zábavnějšími články bez výraznější edukativní funkce. První texty s historickou tematikou pro děti najdeme tedy právě v nich. Prameny mi budou periodika *Budečská zahrada*, *Malý čtenář*, *Květy mládeže*, *Včelka a Štěpnice*. Vybrané tituly jsem volila tak, aby byla dokladem rozmanitosti kontaktu s dětským čtenářem v průběhu druhé poloviny 19. století.

Mezi nejstarší periodika, která začala vycházet v 50. letech, patřily časopisy *Včelka* a *Štěpnice*. Jsou specifické nejen dobou vzniku, kdy se naše země musela potýkat s církevním dozorem škol i s cenzurou po revolučním roce 1848, ale i z hlediska

¹ NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou: úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. Dějiny a kultura. ISBN 978-80-7325-112-3, s. 13.

formy a způsobu komunikace s dětskými čtenáři. *Budečská zahrada*, *Malý čtenář* a *Květy mládeže* pak představovaly nový proud v dětských periodikách s převahou beletristických textů vyšších literárních kvalit.

Práce má za cíl analyzovat historická témata v periodikách, zjistit, jaká z nich byla nejčastěji zpracovávána a jaký historický obraz událostí či osobností byl dětem předkládán. Neméně důležité je i srovnání diachronní, především proměny interpretace historických témat i funkce textů v průběhu druhé poloviny 19. století.

1 Škola a její význam pro rozvoj dětské literatury

První dětské časopisy velmi úzce souvisely se školstvím a pedagogickou praxí, zároveň se v nich objevovaly vůbec první literární texty pro děti, které jim byly explicitně určeny. Na základě jejich specifických potřeb a chápání byla zohledněna jejich formální i obsahová složka.

Do druhé poloviny 19. století nebylo běžné tvořit texty pro děti, které by odpovídaly jejich mentalitě a obsahově jim byly blízké. První snahy o vyčlenění dětské literatury a její uzpůsobení menšímu čtenáři měly pedagogické spolky a školy, které díky svým progresivním kantorům podnítily vznik dětských periodik, která původně sloužila jako pomůcka pro výuku. Vznik dětských titulů tak měl velmi úzkou návaznost na školský systém a souvisel rovněž s dobovými poměry ve školství.

1.1. Česká počáteční škola

Od 70. let 18. století do 60. let 19. století bylo vzdělání v různých typech církevních škol určeno jen omezené části populace. Významným pro vývoj školství se stal rok 1774, kdy byl vydán *Všeobecný školní řád* stanovující povinnou všeobecnou vzdělávací povinnost pro děti v délce 6 let. Ačkoliv však bylo vzdělání najednou dostupné širší vrstvě obyvatel, trpělo nedostatkem kvalifikovaných učitelů, které nahrazovali bývalí vojáci, zběhlí studenti nebo řemeslníci.²

Ve výuce dominovala němčina, v češtině se vyučovalo pouze v případě, že kantor dostatečně neovládal jazyk německý. Jednalo se převážně o první a druhé třídy hlavních škol, dále pak školy nejnižšího typu, tzv. triviální školy,³ ve kterých bylo hlavním obsahem vzdělání čtení, psaní a počítání. Tyto typy škol byly nazývány počátečními, resp. základními (obecnými) školami.

V rámci zlepšení školní docházky bylo dětem ulevováno mnoha způsoby. Nemusely platit školné, byly jim zdarma poskytovány učebnice, pomůcky, ošacení a strava. Přesto však cesta ke vzdělání, a zejména povědomí o jeho důležitosti, byla komplikovaná. Na vině byla skutečnost, že reforma narušovala v té době dominantní postavení církve, poměrně dlouho také převládal názor, že návštěva školy je ztráta času i peněz, jelikož odváděla děti zemědělců a rolníků od jejich povinnosti pomoci rodičům s obživou.⁴ Situaci vyvážil *Hasnerův zákon*⁵ vydaný v roce 1869, který umožnil vzdělání nejširších lidových vrstev a zbavil školy církevního dohledu. „Stát prohlašuje svobodu vědy a vědeckého učení, je zavedena centralisace, škola se odděluje

² KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky*. Vydání druhé, opravené a rozšířené. V Praze: nákladem České grafické Unie, 1923, s. 174.

³ ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Výchova čtenáře v české počáteční škole (1774–1948)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999. ISBN 80–244–0044–8, s. 11.

⁴ Tamtéž.

⁵ Hasnerův zákon byl pojmenován podle ministra vyučování, Leopolda Hasnera. Oficiálním názvem je *Zákon, jímžto se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných*.

zplna od církve, což vše přináší do školství zdravého, reformního ducha a má za následek silný rozvoj literatury.“⁶

I výchova dětí se zpočátku příliš neslučovala s potřebou vzdělání. Děti z vyšších vrstev byly vedeni ke studiu více, naopak v nižších vrstvách stále převládalo nevolnické myšlení a rodiny se tak stále snažily vychovávat potomka tak, aby co nejdříve začal pracovat a zajišťovat rodině obživu.⁷ „Děti byly vychovávány ke stavovské výlučnosti a nesoutěživosti, uznáváno bylo vojenské hrdinství. (...) V rodinách řemeslníků a živnostníků byly děti vychovávány v rodině, a to především k pracovitosti, píli a poslušnosti. V chudších nebo neúplných rodinách děti vykonávaly i různé práce za úplatu (např. čištění bot nebo pochůzky, služba u sedláka).“⁸

Postupně se diferenciacie mezi dívčími a chlapeckými osnovami zmenšovala, školní plán byl důkladnější a propracovanější. Síť škol v čase houstla, budovaly se v docházkové vzdálenosti pro stále větší počet dětí, stávaly se dostupnějšími.⁹

⁶ POSPÍŠIL, Otokar. *Dětská literatura česká: Příručka dějin literárních pro školu, knihovny a širší veřejnost*. Praha: Státní nakladatelství, 1924., s. 16.

⁷ KUBEŠ, Jiří a Tomáš JIRÁNEK, ed. *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: 4. až 5. dubna 2002 Pardubice*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. ISBN 80-7194-515-3., s. 62-63

⁸ KUBEŠ, Jiří a Tomáš JIRÁNEK, ed. *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále : 4. až 5. dubna 2002 Pardubice*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. ISBN 80-7194-515-3., s. 63

⁹ LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: Paseka, 2006. Fénix (Paseka). ISBN 80-7185-647-9., s. 198-200.

1.2. Dětský čtenář

Srovnáme-li výchovu dětského čtenáře dnes a dětského čtenáře v průběhu druhé poloviny 19. století, najdeme společné rysy formující čtenáře, ale také rysy velmi rozdílné. Nejvýraznějším tehdejším činitelem pro rozvoj čtenářských dovedností byla škola. K uvědomění si specifických požadavků dětské literatury a četby však vedla dlouhá a strastiplná cesta v oblasti obsahové celistvosti i v oblasti lingvistické.

Význam čtenářství zdůrazňoval již v 17. století Jan Amos Komenský v řadě svých prací¹⁰. Jeho myšlenky však našly v českém vzdělávacím systému uplatnění až později. Nejdříve deklarovali důležitost četby němečtí osvícenští pedagogové, pro něž bylo čtení prostředkem vzdělávání lidu, a také nástrojem, jímž lze mladé generaci vštěpovat postoje požadované tehdejší společností.¹¹

V první polovině 19. století bylo čtenářství dětí ovlivněno výchovnou prací učitele. Kvůli nízké ekonomické, kulturní i společenské úrovni však velká část kantorů význam četby ještě nedokázala ocenit, a proto jí nevěnovali tolik pozornosti (nebo o tom alespoň nemáme zaznamenané prameny), s výjimkou představitelů pokrokovějších tendencí výchovy ke čtenářství.¹²

Nedlouho po zavedení povinné školní docházky vyšly seznamy knih, které měly být vhodné a nezávadné pro dětské čtenáře. V počátcích tereziánské reformy spočíval akt čtení v memorování textů zpaměti. Následovaly čítanky pro školní děti, které byly přeloženy z němčiny, v průběhu 19. století se ale pomalu od překladatelské tradice upouštělo a začala vznikat tvorba původní, česká. Tyto pokusy oslovit dětské čtenáře nejprve sázely na klasickou literaturu a na pokleslejší ústní lidovou slovesnost, postupně se začaly objevovat i texty, které disponovaly kromě didaktické funkce

¹⁰ Např. v dílech *Didactica Magna, Didactica*.

¹¹ ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Výchova čtenáře v české počáteční škole (1774–1948)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999. ISBN 80–244–0044–8, s. 18–19.

¹² Mezi takové pedagogy řadíme například učitele Jakuba Jana Rybu, který působil na škole v Rožmitále a Jana Nepomuka Filčíka, v Chrastí.

i funkcí zábavnou. A poté logicky následovala rozvinutější tvorba s vyšší uměleckou tradicí.¹³

¹³ ŠVEC, Štefan. *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978–80–246–2478–5, s. 693–694.

1.3. Počátky české literatury pro děti

S výchovou dětí a snahou o jejich specifické potřeby, které by je odlišovaly od světa dospělých, souvisí i počátky literatury pro děti a mládež, jež navazovaly a logicky doplňovaly povinnou školní docházku.

Je důležité rozlišovat dvojí typ dětské literatury: tu, která byla mládeži určena, a takovou, která byla mládeží a dětmi reálně čtena bez ohledu na to, komu byla určena. Tuto klasifikaci literatury pro děti a mládež pojmenoval literární historik a teoretik František Tenčík. Na prvním místě se jedná o díla intencionální, která jsou mládeži a dětem adresována záměrně (stejně tak jejich záměrnost můžeme vyzorovat vnějšími atributy jako je podtitul, edice, nakladatelství i určení věkové kategorie čtenáře). Druhou skupinu tvoří díla neintencionální, primárně určená dospělým, bezděčně se však stala součástí dětské četby. Tento přesun mohl být spontánní, častěji však probíhal pod vlivem literární výchovy, školní četby a čítanek.¹⁴ Pro vyčlenění dětské literatury se Tenčík přiklání ke druhému významu, tedy četbě neintencionální, protože ta nám poskytuje uplatnění literárních textů v plné šíři z hlediska veškeré literatury konzumované dětmi, oproti tomu intencionální literatura jen zčásti. Mládež totiž konzumovala daleko širší oblast textů než tu, která jí byla určena. Pojetí intencionální nám tudíž neumožňuje zkoumat objektivně, co mládež skutečně četla.¹⁵

Většina dětských periodik byla explicitně určena dětem již na základě jejich podtitulu *mládeži československé, časopis pro českou mládež, kniha české mládeže, zábavný a poučný list pro mládež, obrázkový časopis pro mládež*, aj. Do dětských periodik řadíme dle neintencionálního dělení rovněž i titul *Štěpnice*, která byla přílohou pedagogického časopisu *Škola a život*.

V první polovině 19. století byla dětská literatura určená dětem a mládeži velmi omezena na skupinu textů, které se měly učit z paměti a které měly výrazně moralizující postoj. Oficiální texty pro mládež, které nelákaly kvůli svému odtažitému

¹⁴ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X., s. 360–372.

¹⁵ TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. Teorie dětské literatury, s. 7–8.

a didaktickému obsahu i strojenému jazyku, byly sice čteny ve školách, nicméně staly se spíše povinností než zábavou, navíc nebyly velkých literárních ambicí a kvalit.¹⁶ Mládež si však hledala cesty i k jiným druhům textů, které jim primárně nebyly určeny. Velmi populární byly *Národní báchorky a pověsti* Boženy Němcové či pohádky Karla Jaromíra Erbena.

Od konce roku 1848 se výrazně diferencioval rozdíl mezi slovesnou a poznávací literaturou. „Valná většina literatury určené mládeži se stále omezovala na plnění mravně-výchovných úkolů v intencích reakční ideologie a přežívaly v ní tradiční látky, postupy a výrazové prostředky dávno zastaralé a v té době už úpadkové. (...) Avšak soudobá pokroková literatura v nejlepších dílech spjatých se životem lidu bojovala proti bachovské reakci a dosahovala už vysokých slovesných hodnot.“¹⁷

V průběhu 50. a 60. let se literatura pro děti a mládež dále formovala, a teprve od konce 60. let se začínaly objevovat požadavky pedagogů s liberálnějším myšlením, aby vznikala četba pro mládež, která by byla kvalitní a hodnotná. Kladli důraz především na rozvoj budoucích generací. Od 70. let se ve velké míře překládala zahraniční díla (např. Julius Verne či Hans Christian Andersen), zároveň se tvořily texty v duchu lidové slovesnosti, které se staly přínosnou a kvalitní literární četbou.

¹⁶ TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. Teorie dětské literatury, s. 12.

¹⁷ Tamtéž, s. 8.

1.4. Počátky dětských časopisů

Založení prvních česky psaných dětských časopisů se odehrávalo v kruzích vlasteneckých pedagogů ze soukromého, později veřejného učiliště *Budeč*. Ačkoliv se tato skupina zasloužila o progres v pedagogice velmi výrazný i jiným směrem (např. rozvoj speciální pedagogiky pro mentálně postižené děti či názornější pedagogické pomůcky), snažila se také realizovat své pokrokové pedagogické ideje v dětských periodikách. O první změny usilovali pedagogové Jan Sluníčko, Štěpán Bačkora a František Hrnčíř. Vydávali také své vlastní tituly: Jan Sluníčko založil *Včelku*, Štěpán Bačkora vydával *Budečskou zahradu*.¹⁸

První čísla časopisů proto byla vázána výhradně na školu, redaktory se stávali zpravidla učitelé, nikoliv spisovatelé či básníci, což se však bohužel také projevovalo na literární kvalitě textů. Ty měly doplňovat výuku ve škole jako rozšiřující zdroj textů, představovaly pro děti zpestření i zajímavé obohacení mimoškolní četby.

Rozvoj periodik byl ovlivněn 60. lety, kdy byly založeny první přípravné školy pro učitele v českém jazyce po roce 1848.¹⁹ Časopisy pro mládež ve zkratce obsahovaly to, co dítě zajímalo: povídky historické, dobrodružné, články z oboru techniky, přírody, básničky, ilustrace a fotografie. Zejména kratší forma a bohaté spektrum témat zapříčinilo oblibu časopisů u mládeže, která jim často dávala přednost před komplexnějšími literárními díly. Jejich specifikum ale spočívalo i v dalších aspektech, např. proměně čtenářské základny. Během 3–4 let se zcela plynule vyměnili generace čtenářů.²⁰

Během 60. let se struktura dětských periodik výrazně proměnila. Začal vznikat obsah, který nebyl pouze mravně-výchovný a edukativní, měl své čtenáře také pobavit. Změnil se také okruh přispěvatelů, pedagogové byli nahrazeni zkušenými autory s výraznějšími literárními kvalitami a psali tvorbu původní, českou. V 70. letech tyto změny vedly k vzrůstající popularitě dětských časopisů, počet titulů byl na vzestupu,

¹⁸ ŠVEC, Štefan. *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978–80–246–2478, s. 695–696.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ PECHAR, Ivo. *Problém zaměření a oblíbenosti dětského časopisu*. Zlatý máj, roč. 16, Albatros 1972, s. 619–623.

stejně jako příručky pro učitele či učebnice, které byly v souladu s novými školními osnovami. Obliba četby časopisů pokračovala i v 80. letech, kdy se časopisecká produkce nebývale rozrostla o mnoho nových titulů, byť většina po pár ročnících zanikala. Autoři i nakladatelé se stále snažili najít si cestu k dětskému čtenáři a dodat mu texty s výraznou uměleckou hodnotou, což se ne vždy dařilo. Na přelomu 19. a 20. století nastalo období, ve kterém písemnictví pro děti a mládež začalo krystalizovat pod vlivem vědeckých poznatků z oblasti psychologie a myšlení dítěte v daleko širším měřítku, viz. O. Hostinský, F. V. Krejčí či Fr. Čáda.²¹

²¹ PÍREK, Zdeněk. *České časopisy pro děti a mládež na počátku 20. století*. Zlatý máj, 1987, roč. 31., č. 9., s. 554.

2 Význam historie v druhé polovině 19. století

„Událost všelijaká obsahuje klíč k přítomnosti a jest zrcadlem budoucnosti.“²²

Historie a dějiny jsou jinak chápány dnes a byly odlišně chápány v průběhu 19. století. Dějiny národa měly silný národně buditecký podtext, který byl zdůrazňován mnoha způsoby. České dějiny byly popisovány jako výjimečné, unikátní, a to v evropském i celosvětovém měřítku. Český národ byl chápán jako součást jednoho velkého slovanského národa v čele s Ruskem, čemuž odpovídala i představa o jednotnosti slovanských národů a jejich vzájemnému bratrství.²³

Klíčovým okamžikem pro dobový historický obraz starších epoch byly rovněž objevy obou *Rukopisů*, které do velké míry podnítily zájem o českou minulost: „Rukopisy opěvovaný ideální obraz českého pravěku tak pro nacionální interpretaci národních dějin vytvořil impozantní prolog, který obsahoval všechny její hlavní komponenty: vrozenou demokratičnost a mírumilovnost, stálou obranu proti německé expanzi a naprostou autochtonnost českého vývoje.“²⁴

Apel na význam znalostí dějin národa býval velmi častý nejen ve výchovných příručkách, často se ve formě mírnější vyskytoval i v publikacích pro dětské čtenáře. Měla na tom svůj podíl škola, směr určovaly i národně buditecké snahy. „Již tenkrát, kdy první ukolébavku dítkám svým pějete, zaznívej zpěv váš o slávě a kráse, o spanilosti a milování hodné slícnosti vlasti té naší drahé a národu jejím; již tehdež, kdy první hříčku v ruce jim dáváte, budiž to předmět významný a na vlast neb dějiny její se vztahující; a pak kdy první příklad vypravujete jim, vyhledejte obraz dokonalý, následování hodný.“²⁵ Zobrazení historických událostí tedy nemělo pouze výchovnou či

²² ŠTĚPÁNEK, K. *Co praví Jos. Frant. Smetana, co von Rottek o dějepisu?* Posel z Budče, 1850, roč. 3., č. 27., s. 418.

²³ RAK, Jiří. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80–85787–73–3., s. 17–18.

²⁴ Tamtéž, s. 18.

²⁵ KOPANSKÝ, Štěpán. *Jak možná vlasti zdárných občanů vychovati?* Posel z Budče, 1850, roč. 3., č. 43., s. 677.

zábavnou funkci. Z velké části měly tyto formy prezentace funkci apelovou a ideologickou pro potřeby budování nové společnosti, ve které bude národ a vlast stát na pevných hodnotách a ustálených postojích. Výklad dějin byl pro naplnění těchto cílů zjednodušován.

2.1. Historismus a jeho tradice

Definovat historismus nemusí být úplně jednoznačné, během 19. a 20. století se termín vyvíjel a proměňoval. Přehlednou typologii představil Gunter Scholtz:

- 1 Rozšíření historického a genetického pojmání všech kulturních jevů, tedy univerzální historizaci myšlení o světě
- 2 Filozofie dějin pojímající dějiny a jejich průběh jako výsledek působení určitého řádu
- 3 Pohlížení do minulosti a setrvání na starém za součástí kritiky všeho nového
- 4 Omezení historického bádání na sběr a verifikaci historických dat
- 5 Relativizace všech hodnotových systémů jako jevů přechodných a měnících se v toku dějin²⁶

František Kutnar dále definuje historismus jako „způsob nazírání na veškerou skutečnost a jako argumentace národního hnutí se pevně vklíní do myšlenkového světa tehdejší společnosti. Dějiny se stávají průkazem kulturní výše národa i jeho vyspělého státního života a právním nárokem na jeho samostatnou existenci a myšlenkovou svébytnost.“²⁷

Dlouhou tradici historismu u nás založil již Bohuslav Balbín svým dílem *Rozmanitosti z historie království českého*, které byly rozsáhlým vlastivědným dílem o Čechách.²⁸ Pro utváření národně buditelské koncepce českých dějin bylo důležitou epochou osvícenství, které se snažilo očistit české dějiny od mystifikačních a fikčních

²⁶ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. *Moderna a historismus: historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-278-3, s. 40.

²⁷ KUTNAR, František a Jaroslav MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Česká historie. ISBN 978-80-7106-402-2, s. 142.

²⁸ RAK, Jiří. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80-85787-73-3., s. 15.

prvků kronik.²⁹ Unifikovanější periodizaci dějin najdeme v dějepisných pracích na přelomu 18. a 19. století. Na počátku 19. století tento základ korespondoval s historickými spisy Josefa Dobrovského, které představovaly vrchol českého osvícenského kriticismu.

Od první poloviny 19. století začalo být za historii považováno nejen psaní textů s předlohou v historických námětech či subjektivní uvažování nad historií, ale také metodická práce, která vycházela z analýzy pramenů a následovala určitá pravidla.³⁰ Formování vědy dle striktních norem vedla k bližšímu zkoumání nejrůznějších historiografických témat, což se promítalo do vícero oblastí života. Bylo potřeba mít jednotný pohled na historii českého národa a zároveň se čím dál více projevovala tendence toto pojetí odlišit od pojetí německého. „Postup vnějšího i vnitřního konstituování národa nemohl zůstat bez vlivu na utváření historické vědy, v níž se připravovaly předpoklady pro vznik historiografie zcela jako národní a integrující součásti národní politiky a kultury. (...) Aktuální přítomnost nemohla žít bez vědomého spojení s národní minulostí, v níž nacházela nejen zdroje svých představ, ale i vzory svého jednání a strukturální prvky svého budoucího společenského řádu.“³¹

Mezi významné osobnosti, které utvářely moderní dějepisectví v českých zemích, zcela nepochybně patřil František Palacký, jenž svým dílem *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě* vytvořil první ucelený obraz české minulosti. Jeho postoje posléze reprezentovali i další vědci a národní buditelé (Jan Erazim Vocel, Alois Vojtěch Šembera, Karel Jaromír Erben, Antonín Boček, aj.). Staly se základním historickým dílem, jehož myšlenky a fakta se šířila v mnoha dalších útvarech od literatury až po znázornění v uměleckých dílech. Palackého *Dějiny* se staly rovněž četbou mládeže, časopis *Malý čtenář* jej zmiňoval jako předního křísitele a buditele, znamenitého učence a otce národa.

²⁹ Např. kritika kroniky Václava Hájka z Libočan Gelasiem Dobnerem.

³⁰ KUTNAR, František a Jaroslav MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Česká historie. ISBN 978-80-7106-402-2, s. 197–198.

³¹ Tamtéž, s. 208.

Národní uvědomění se v Palackém probudilo při studiích v Bratislavě, ale i vlivem významných osobností, se kterými přišel do styku (Šafařík, Kollár, aj.). Přikládal velkou důležitost husitské revoluci a definoval ji jako vrchol českých dějin. Husitství v Palackého díle navíc plnilo důležitou odmítavou funkci proti utlačovatelské politice habsburské monarchie. Palacký připisoval dějinám velký význam. Byly pro něj nejdražším dědictvím národa, nejbohatší zkušeností. „Národ, odloučený od dějin svých předků, podobá se nalezcovi, osamělému ve světě; nejen že jeho los je těžší nežli jiných národů, že musí teprve dobývat toho, co oni již mají, ale trpí také nedostatkem mravních podnětů k ctnosti a k velikým činům, každý jeho jednotlivec musí těžce bojovat proti sobectví. Nejdůležitější je pro Palackého, aby člověk skrze obraz národní minulosti upevnil národní existenci a národní vědomí.“³²

Poslední svazky Palackého *Dějin* vyšly v 70. letech, což způsobilo novou vlnu zájmu o historická témata. Tato vlna zároveň vyplynula z potřeby znovu nabudit národní a mravní funkce literatury prostřednictvím obrazů slavné české minulosti.

Historik Václav Vladivoj Tomek, jehož stěžejním dílem byl dvanáctidílný *Dějepis města Prahy*, představoval Palackého protipól. Nejvýraznější rozdíl mezi oběma badateli spočíval v konceptuálním pojetí dějin. Palacký ve svých *Dějinách* pracoval s již uvědomělou ideou vyznění díla, tuto ideu naopak u Tomka postrádáme. Rozdíl lze vidět již v samotném stylu psaní – Palacký do svých textů zcela vědomě zakomponoval osobní postoje a úsudky, které často nesouvisely s faktografickou stránkou, navíc čtenáři vehementně vnucoval svůj pohled na danou oblast a svou interpretaci. Podle Tomka by měl naopak historik zůstat v pozadí a držet se faktů.³³

³² FISCHER, Josef. *František Palacký o minulosti pro budoucnost*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926. Knihovna Svazu národního osvobození, s. 9.

³³ NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou: úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. Dějiny a kultura. ISBN 978–80–7325–112–3., s. 25–26.

2.2. Dějepis a historický obraz ve školách

Znalost dějin národa byla považována za jeden z nejdůležitějších bodů školních osnov již od 50. let 19. století. Historie byla brána jako klíč k porozumění přítomnosti, současné situace ve státě, ale i k rozluštění knih a časopisů. Nejednalo se přitom o pouhé výklady dějinných událostí s letopočty (na které se však kladl rovněž velký důraz), nicméně zdůrazňován byl souhrn všech zkušeností lidstva, který budí ušlechtilé city. Deklarovalo se, že kdo je cizincem v dějinách, ten nemůže věrně a upřímně milovat svou vlast.

Jednu z prvních učebnic dějepisu napsal již zmíněný Václav Vladivoj Tomek. *Děje mocnářství habsburského ku potřebě na gymnasiích* vyšly poprvé v roce 1852. V jeho díle byly vykládány české i rakousko-uherské dějiny a staly se oficiálním pojetím dějin Rakousko-Uherska. S ohledem na dobu vydání však Tomek zaujímá negativní stanovisko k Janu Husovi i husitství. Tento postoj se v průběhu let měnil, zejména v pozdějších letech, kdy nebyla jeho díla ovlivněna cenzurou.

Populární učebnice dějepisu napsal také Josef Václav Nicolau: *Dějepis český v obrazích pro československou mládež na školách národních*. Poprvé vyšla v 60. letech, později byla znovu vydávána (osnova zůstala stejná, některé pasáže se však s každým vydáním upravovaly), zejména proto, že výtisky byly vždy ihned rozebrány. „Dějepis jest také zrcadlo, ale trochu jiné, neboť v něm nevidíme sebe, ani svých předkův, nýbrž dočítáme se, co slavného naši otcové vykonali, čím před mnoha a málo lety se zabývali, kterak vlast' svou zvelebovali, aj.“³⁴ Stejně jako mnohé další naučné texty byl *Dějepis český v obrazích* beletrizován a napsán odlehčenější formou, k čemuž autor užíval časté oslovování čtenáře. „A nyní zaplesej, český čtenáři, i těš se tomu, že tak výborné předky máš, že z tak slavného národu pocházíš. Vynasnaž se, aby se's stal hodným údem svého národu a dokonale vyplňoval místo, které ti Bůh vykázal. Přičiňuj se, abys byl jedenkrátě hodným a řádným občanem.“³⁵

³⁴ ŠTĚPÁNEK K. *Co praví Jos. Frant. Smetana, co von Rottek o dějepisu?* Posel z Budče, 1850, roč. 3., č. 27., s. 419.

³⁵ NIKOLAU, Josef Václav. *Dějepis český v obrazích pro mládež československou*. 4. rozmn. vyd. "Obrazů z dějin československých." Praha: F.A. Urbánek, 1886, s. 181.

Standardní součástí dějepisných učebnic byla úvodní kapitola o vzniku českých zemí po vzoru křesťanské tradice o vzniku světa. O Slovanech a národu českém, se učebnice zmiňovala v souvislosti s příchodem praotce Čecha na české území a demonstrovala nacionální cítění již ve výčtu vlastností typických pro Slovana: trpělivý, pracovitý, dobrosrdečný a k cizincům se vždy chová uctivě. Zobrazovala Slovanů rovněž jako národ, který nade vše miluje zpěv a tanec. Nadvládu Němců a Sarmatů vysvětlovala tak, že Slované byli nuceni se podmanit větším národům, „protože Slované zbraní méně dobře, než pluhem zacházeti uměli.“³⁶

Dějepisná učebnice začínala výstupem vojvody praotce Čecha, který vedl svou skupinu Slovanů od východu na západ na horu Říp mezi řekami Labe, Vltavou a Ohří. Autor ale v souvislosti s počátky českého státu zmiňoval i nejstarší školu v Čechách, Budeč, kterou dle pramenů založil kníže Krok někde mezi městem Slaným a vrchem Řípu, a kde se učilo pohanským modloslužbám a přírodě. „Také synové a dcery vládků všelijak vynikali. Víme, že i Přemysl byl z nejlepších žáků Budečských. O něco později navštěvoval svatý Václav tuto školu. A tak se stal Budeč po celých Čechách slovutným, a ze všech končin České země spěchali sem žáci, aby se vzdělali.“³⁷ Autor kombinoval historická fakta a národní pověsti a legendy. Historické osobnosti charakterizoval na základě kronik i vlastní fantazie, doplňoval přímé řeči. Ideologická funkce a budování obrazu konkrétních historických událostí byla natolik dominantní, že v mnoha pasážích zastírala faktografickou stránku. V díle najdeme rovněž citace (např. z děl Eneáše Sylvania), významnou složku tvořilo grafické zpracování – ilustrace historických osobností, dobové reálie, náčrtky vozových hradeb Jana Žižky, českých mincí, aj.

Uznávaným autorem učebnic dějepisu byl i Antonín Gindely, jehož příručky byly používány do školské reformy v roce 1869. Snad ještě významnějším titulem pro školy byl *Dějepis pro mládež československou na obecných a občanských školách* Jana V. Poklopa z roku 1874. Učebnice byla rozdělena na pět částí. První část

³⁶ NIKOLAU, Josef Václav. *Dějepis český v obrazích pro mládež československou*. 4. rozmn. vyd. "Obrazů z dějin československých." Praha: F.A. Urbánek, 1886, s. 11.

³⁷ Tamtéž, s. 20.

zahrnovala období od zalidnění vlasti až do vymření rodu Přemyslovců, druhá část pojednávala o rodu Lucemburků, Karlovi IV., i husitských válkách. Třetí obsahovala zmínky o významných českých panovnicích z let 1437–1526. Pátá část byla věnována Habsburkům (1526–1640), Marii Terezii, Josefu II., Ferdinandu Dobrotivému a neopomenutelný byl i výčet národních buditelů. Některé pasáže učebnice (zejm. o kněžně Libuši) vycházely ze *Zelenohorského rukopisu*. Učebnice již byla zproštěna beletrizáčnických tendencí, které byly typické pro starší učebnice (dialogy, části legend a pověstí), autor se soustředil na faktografickou část, kterou však na některých místech doplnil verši:

„Kdo i v nouzi s vlastní kráčel,
snáše s ní vši nehodu:
slaven, slaven bude věčně,
žije v ústech národu.“³⁸

Poklop popisoval úpadek české vzdělanosti i národa po třicetileté válce, kdy se hojně rozvíjela němčina. Mezi významné národní buditele jmenoval Josefa Dobrovského, Josefa Jungmanna, Pavla Josefa Šafaříka, Václava Hanku, Jana Kollára, Františka Ladislava Čelakovského i Jana Ev. Purkyně čili významné osobnosti, které se prosadily v nejrůznějších odvětvích vědních disciplín.

Významné učebnice dějepisu vycházely i na konci 70. let, kdy byl zájem o historii umocněn vydanými *Dějiny* Františka Palackého. *Dějepis český* Petra Koudely z roku 1875 deklaroval již v úvodu, že „předmětem dějin českých jsou skutky, které v rozvoj národa českého působily.“³⁹

³⁸ POKLOP, Jan, V. *Dějepis pro mládež československou na obecných a občanských školách*. Sedmé vydání. Praha, nákladem kněhkupectví Mikuláše a Knappa v Karlíně. 1874, s. 106.

³⁹ KOUDELA, Petr. *Dějepis český*. Národní knihtiskárna I. L. Kober v Praze, 1865. s. 1.

2.3. Nejvýznamnější české kroniky

Význam kronik pro analýzu témat této diplomové práce spočívá nejen v tom, že v průběhu 19. století byly hojně čteny i mládeží, ale byly také velmi často citovány a odkazovaly na ně mnohé historické povídky v periodikách, které je braly jako primární zdroj informací.

V dějinách české historiografie (neboli dějepisectví) zaujímá významné postavení *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan, která detailně líčí českou minulost od jejích počátků až po Hájkovu současnost. *Kronika česká* byla pro širší lidovou vrstvu čtivá a snadno srozumitelná. „Knihy byly sice nepoměrně vzácnější a dražší než dnes, ale stará *Kronika česká* – ať už Dalimilova nebo Hájkova – a *Písmo svaté* v málokteré rodině scházely.“⁴⁰ Stala se velmi významným zdrojem historických témat pro další autory.

Obliba Hájkovy kroniky rostla na přelomu 18. a 19. století. Hájek byl však mnohem zdatnější vypravěč než historik, jeho kronika představuje útvar na pomezí historie a národního mýtu, a spíše než na poznání minulosti měla vliv na formování národní identity. 19. století dokonce obohatilo české lexikum o výraz „hájkování“, tedy „dějepisectví po způsobu kronikáře Václava Hájka, nevědecké psaní dějin“.⁴¹

Přes Hájkovu fabulaci (nebo možná právě pro ni) se stala jednou z nejčtenějších českých knih a podařilo se jí zpopularizovat českou beletrii nejen mezi vzdělanou vrstvou, ale především mezi prostým lidem.“⁴² Odbornou veřejností Hájek tak vřele přijat nebyl, jako historická autorita byl odmítán již Františkem Palackým.

Velký vliv na utváření historického obrazu měla Kosmova *Kronika česká*, zejména pro obraz kněžny Libuše, pohanství, starých českých rodů. Autoři dětských periodik z Kosmovy *Kroniky* přebírali nejen letopočty událostí, ale rovněž opisovali i obraz historických osobností („Bývalte Slavník, jak o něm píše kronikář Kosmas, ku

⁴⁰ DEJMEK, P. *Po pobělohorské bitvě*. Malý čtenář, roč. 15., č. 8., s. 116.

⁴¹ LINKA, Jan, ed. *Na okraj Kroniky české*. Praha: Academia, 2015. Studia Hageciana. ISBN 978–80–200–2432–9, s. 196–197.

⁴² HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, KOLÁR, Jaroslav, ed. *Kronika česká: výbor historického čtení*. Praha: Odeon, 1981. Živá díla minulosti (Odeon), s. 16.

všem nad míru přívětivý (...)⁴³ Kosmovo pojetí českých dějin se stalo závazným pro české dějepisectví až do Palackého, bylo pouze doplňováno a upravováno, rovněž mělo význam nejen jako vlastenecky zaměřený historický dokument, ale i jako umělecké dílo. Jeho vyprávění bylo oživeno dialogy, citáty (např. římských autorů), lidovými rčeními a zábavnými historkami.⁴⁴

⁴³ HRNČÍŘ, F. *Na Libici bílé*. Malý čtenář, 1890–1891, roč. 10., č. 2., s. 23.

⁴⁴ TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984. Pyramida (Panorama, s. 23–24).

2.4. Historické žánry v literatuře pro děti a mládež

Druhá polovina 19. století byla přechodnou fází, kdy se vlastivědné obory formovaly od Palackého obrozenského pojetí k pojetí orientovanému pozitivisticky. Popularita historických textů vzrostla z mnoha důvodů. Atraktivnost témat podporovali národní buditelé, neboť takové texty mnohem intenzivněji působily na národní uvědomění. Mnohé příběhy vycházely z tradic lidové slovesnosti, jejich hranice s pověstmi a legendami byla velmi úzká.

Abych mohla správně interpretovat dějepisné texty a historická témata, je třeba si blíže specifikovat subžánr historický román v dětské literatuře. Historický román je definován jako „románová fikce o minulosti, již autor sám neprožil. Za historický považujeme každý román odehrávající se v době, již autor nezná z vlastní zkušenosti a fikci opírá o zprostředkované informace.“⁴⁵ Ať už tedy funkce textů byla primárně edukativní nebo zábavná, hrálo velkou roli, zda měl autor informaci o prostředí či události zprostředkovanou na základě dalších zdrojů, zejména kronik, nebo nikoliv, zda si ji vymyslel či ji mohl sám prožít.

Definice historických žánrů ale tak jednoznačná není. Hranice mezi uměleckou literaturou, fikcí a historiografií není jasně daná. Žánry míří buď do jednoho, nebo druhého módu. První mód využívá historické reálie spíše jako kulisu k ději, do druhého patří kroniky a posléze historiografické studie.⁴⁶

Historicky zaměřená beletrie u nás začíná vycházet na konci 18. století, na což mělo největší vliv národní obrození i romantismus. Osvícenský racionalismus trvající na faktickém výkladu dějin tak vystřídala epocha, která sice nadále pokračovala v tradici ověřování faktů a navazovala na základní historická díla, na druhou stranu však romantické generace zaujímaly k minulosti poněkud emocionálnější vztah, fascinoval je středověk, počátky českého státu i první čeští panovníci.

⁴⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X, s. 239.

⁴⁶ ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studia genologie: Teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha: Akropolis, 2013. ISBN 978-80-7470-040-8, s. 136.

V historicky laděných útvarech 19. století nalezneme četné náměty o uchvatitelích Čech a Moravy nasvědčující určitému protestu proti nadvládě Habsburské monarchie. Tento trend můžeme sledovat například u V. M. Krameria, který v roce 1810 vydal „vlastenecký příběh“ *Hrabě Rožmberk*. Krameriovy povídky byly přetiskovány ještě další desetiletí (*Obležení Brna od Švédů, Černý sbor, Král Matyáš Uherský*, aj.). Tendence uchvatitelů se projevila i v *Rukopise královédvorském*, jehož některé skladby líčí porážku vetřelců. Další vývoj historického žánru je spjat se jmény Václava Klimenta Klicpery, Josefa Kajetána Tyla, Václava Beneše Třebízského a Aloise Jiráska.⁴⁷

Mezi opakující se témata patřily boje křesťanů a pohanů, příběhy lásky, povídky z dob Jiřího z Poděbrad, doba husitská. Jak již bylo zmíněno, husitská tematika byla delší dobu potlačována, po roce 1848 ji však opět zpopularizoval František Palacký vydáním *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*.

Velkou odezvu svými dějepisnými povídkami a romány vyvolal Václav Beneš Třebízský, který byl jedním z nejpobulárnějších autorů historické beletrie. Zpracoval například boje o slovanskou liturgii po selská povstání a napoleonské války. Psal historické prózy řadící se v určité cykly vlastenecké a demokratické, které skloubil s výchovným podtextem. „Preferoval tematiku konfliktů domácího lidu, prostředí a tradic s cizáctvím, a proti utrpení a ponížení vlasti, zejména v době pobělohorské (...), kladl touhu lidu po svobodě v době josefínské.“⁴⁸

Dalším významným autorem historických textů byl Karel Václav Rais, který od 80. let 19. století psal dějepisné povídky i pro mládež. Jeho tvorbu lze rozdělit do tří skupin. V první převládaly historické náměty, které bývaly zpracovány prozaicky nebo ve verších. Druhá skupina byla zaměřena na autorův rodný podkrkonošský kraj. Do poslední skupiny můžeme zařadit jeho tvorbu pro dospělé, která byla mládeži rovněž blízká.⁴⁹ Jeho tvorba pro mládež byla očištěna od prozaického didaktizování

⁴⁷ POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny české literatury pro děti a mládež a četby mládeže*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 92–93.

⁴⁸ Tamtéž, s. 95–96.

⁴⁹ Tamtéž.

a moralizování, historické povídky a básně měly silný citový přízvuk. „Plně a mnohostranně se uplatnil vlastenecký patos Raisův v povídkách s historickými náměty. Vznikaly souběžně s povídkami a verši o domově a dětství. (...) si byl velmi dobře vědom velkého významu historických povídek pro vlasteneckou výchovu mládeže.“⁵⁰

Jedním z nejvýznamnějších autorů historických románů 19. století se stal bezesporu středoškolský učitel a historik Alois Jirásek. Jeho díla byla přijímána jako učebnice dějin národa, které podávaly průřez široké škály historických období. Jirásek se soustředil rovněž na dobu husitskou, velmi často také mapoval česko-německé vztahy. Ve svých prózách se snažil o beletristickou funkci, ale jeho práce rovněž obsahovaly i prvky výchovné a ideologické. To se projevovalo četnými aktualizacemi jeho děl, které byly upravovány na základě proměny idejí českého národa a jeho stále silnější vůli po samostatnosti. Kromě toho, že byl Jirásek vynikající vypravěč, jeho díla se vyznačovala rovněž podrobným líčením prostředí i prožitků vnitřního hrdiny.

Jirásek v 90. letech 19. století přispíval pravidelně do *Malého čtenáře*, nejčastěji dějepisnými povídkami na pokračování či básnickými prózami. Básnické prózy Jiráska (*O Čechovi, Libušina prorocství, O králi Svatoplukovi, O Křesomyslovi a Horymírovi, O králi Václavovi IV.*, a další) vznikly z podnětu Františka S. Procházky, redaktora *Malého čtenáře*, který Jiráskovi ukázal knihu pražských pověstí Adolfa Weniga a požádal jej, aby napsal pro *Malého čtenáře* podobné příběhy. Jirásek se však rozhodl pro pověsti celonárodního významu, čímž chtěl vychovávat mládež k lásce k národní minulosti, ale také k demokratickému a liberálnímu myšlení.⁵¹

Jiráskova tvorba tvořila uspokojivý literární kánon pro širokou veřejnost, a proto se také stávala oblíbenou četbou mládeže, pro kterou napsal roku 1890 povídku *Z Čech až na konec světa* a o čtyři roky později v roce 1894 *Staré pověsti české*, které se staly mimořádně oblíbenou četbou, zejména poté, co *Rukopisy královédvorský a zelenohorský* vyřadila z odborných a uměleckých kruhů vědecká kritika.

⁵⁰ MAŠÍNOVÁ, Leontina. *Karel Václav Rais. Studie, vzpomínky, dokumenty*. Lázně Bělohrad: Místní národní výbor, 1959, s. 46.

⁵¹ POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny české literatury pro děti a mládež a četby mládeže*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 97–98.

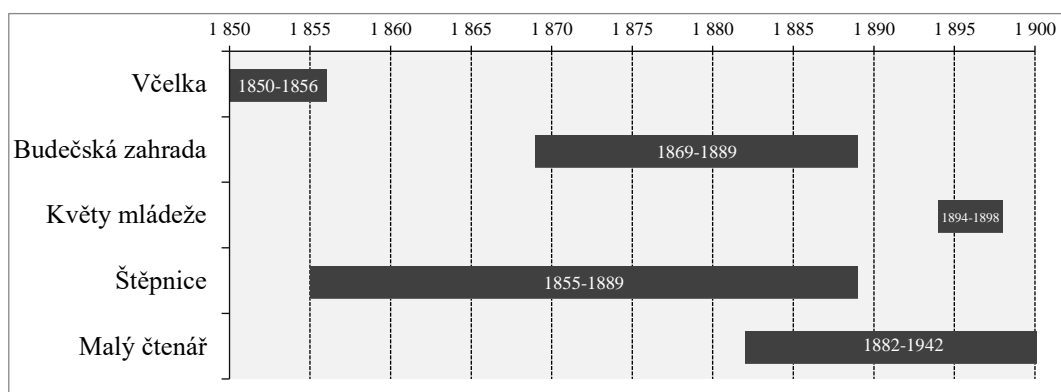
3 Historická tematika v dětských periodikách

Hlavní kapitolou mé diplomové práce je analýza nejčastějších historických témat v textech dětských periodik. Na počátku jsem si vytyčila jasné cíle: zjistit, jaká témata byla nejčastěji literárně zpracovávána, popsat způsoby jejich zobrazování a shrnout proměnu jejich interpretace i formy v průběhu druhé poloviny 19. století.

Zároveň jsem zjišťovala, z jakých zdrojů autoři čerpali, jak striktně se drželi faktografické stránky, do jaké míry vítězila spíše beletrizační tendence a rovněž jsem se snažila téma zasadit i do společenského kontextu, tedy jaké dobové události na popularitu tématu mohly mít vliv. Z časového hlediska jsem si pro analýzu vyčlenila delší úsek, abych byla schopna posoudit proměny interpretací i témat. Průřez druhou polovinou 19. století mi umožní demonstrovat tendence, v jejichž rámci se historická témata v dětských periodikách proměňovala, i jak se proměňovala funkce těchto textů na základě transformace dětské literatury.

V dalších samostatných podkapitolách se budu zabývat útvary a způsoby zobrazování historie v poezii i v naučných textech, které sice neměly epický charakter a autoři spíše kladli důraz na didaktickou funkci textu, nicméně stále nám poskytují obraz zobrazovaných témat ve zkoumaném diskurzu.

Graf 1 ukazuje publikační činnost analyzovaných periodik v průběhu druhé poloviny 19. století. Můžeme tak vidět období, ve kterém jednotlivé časopisy vznikly, i dobu jejich existence v 19. století (*Malý čtenář* představoval výjimku – zanikl až ve 40. letech 20. století).

Graf 1 Schéma publikační činnosti analyzovaných periodik

Analyzovaná dětská periodika *Včelka*, *Budečská zahrada*, *Květy mládeže*, *Štěpnice* a *Malý čtenář* svou publikační činností pokrývají celou druhou polovinu 19. století. Časopis *Malý čtenář* uchovává Národní knihovna v Praze v digitálním archivu, *Včelka* je dostupná ve studovně Hostivař Národní knihovny v Praze, *Budečská zahrada*, *Květy mládeže* i *Štěpnice* mi byly zpřístupněny ve studovně Ústavu pro českou literaturu v Praze.

Původní záměr analýzu rozšířit o další tituly (*Přítel dítek*, *Studentské listy*, *Anděl strážný*), mi bohužel znemožnila situace se šířením koronaviru Covid-19 a uzavřením veškerých archivů a knihoven. Zmíněné tituly nebyly dostupné ani on-line. I přes tuto nepříjemnou situaci mi množství dostupných titulů a jejich čísel umožní provést plnohodnotnou analýzu historických témat, byť může limitovat srovnání periodik, které vycházely současně. S přihlédnutím k množství pramenů, které jsem měla k dispozici (a které považuji za dostatečné), jsem se proto rozhodla od původního záměru upustit.

3.1. Představení analyzovaných periodik

3.1.1. Včelka (1850–1856)

Včelka byla nejstarším česky psaným časopiseckým titulem. Začala vycházet od roku 1850 s podtitulem *Zábavný a poučný list pro mládež*, nejdříve vydávaná Evangelickým učitelstvem v Humpolci, posléze Janem Sluníčkem a tiskem Jana Rippla v Jihlavě. Na rozdíl od *Štěpnice* byla více orientovaná pro děti a nikoliv pedagogy: „Včelka má býti negativním prostředkem ku vzdělání národního učitelstva a pozitivním prostředkem ku vzdělání mládeže.“⁵²

V době prvního výtisku se na domácí produkci vyskytovalo sotva pár desítek česky psaných knih pro děti a mládež. Časopisy pro děti v českém jazyce neexistovaly a obecně dětská literatura nebyla do té doby výrazně profilovaná a uzpůsobená dětskému čtenáři na základě obsahu i formy, což z *Včelky* činilo pokrokové periodikum. Měla pomáhat pozitivnímu vzdělání mládeže i v příbuzných oblastech dětského zájmu. Byla původně určena evangelické mládeži a měla podporovat učitele a jejich práci. Jádrem *Včelky* tvořily příspěvky určené dětem, přílohy *Rozličnosti pro rodiče, učitele a pěstouny* se obracely k vyučujícím a rodičům. Své texty dělila na naučné a zábavné, které se nazývaly *Medové pochoutky*. Od 6. ročníku byly články rozděleny na *Vyprávěč* – část zábavnou, *Školu* – část poučnou, *Dílno* či navedení k rozličným práce zaměstnáním dětským, *Oulek* či sbírku mravoučných průpovědí a užitečných nálezů. Nejčastěji se v ní objevovaly bajky a texty s náboženskou tematikou.

Redakce si velmi dobře uvědomovala svá slabá místa – pokleslejší literární úroveň způsobenou nedostatečným množstvím kvalitních autorů (většina z nich byli pedagogové nebo kněží), i neochotu institucí a jednotlivců si periodikum předplatit, ačkoliv bylo levnější než další konkurenční tituly. O příspěvatele byla nouze, a proto byla většina příspěvků anonymních, nejčastěji psána samotným Janem Sluníčkem.

Čtenářská recepce *Včelky* byla pozitivní dle otisknutých dopisů čtenářů v *Rozličnostech*: „Já bych prosil, kdybych věděl, že nejsou s mnohou práci zaměstnán, aby sobě neobtěžovali následující věc k uveřejnění do *Včelky* podati; jakou libost dítky některé, ba skoro všecky napořádě u nás na čtení *Včelky* mají a s jakou pilností v ní

⁵² Nezn. *Rozličnosti pro rodiče, učitele a pěstouny*. *Včelka*, 1850, roč. 1., č. 6., s. 23.

čítají; a s tím se nejlépe přesvědčí člověk, když dítky pospolitě shromážděny jsou, a on jejich řeči naslouchá, kterak jeden každý z nich chce nejmoudřejším vykladačem býti.“⁵³

S ohledem na dobu existence *Včelky* byla struktura děl nepravidelná, fragmentovaná, podpis autorů za povídkami většinou chyběl. Texty byly rozděleny a utnuty tam, kde v rámci sazby bylo třeba článek ukončit, případně pro potřeby povídky nestačil objem čísla. Titul však na změny reagoval rychle a v průběhu své existence se vyvíjel. *Medové pochoutky* zastupující zábavné čtení, od šestého ročníku dostaly název *Medovinky*. Nové podoby se dočkala i příloha *Rozmanitosti*, posléze přejmenovaná na *Oul*, kde se objevovaly školní aktuality, vychovatelské texty, výklady z kázání starších i novějších evangelických kazatelů, krátké životopisy slavných mužů, slavnostní básně a písně s notovými přílohami a církevní oznámení.

Formát *Včelky* byl menší, povídky s historickou tematikou se v ní neobjevovaly v takové míře, jako v novějších periodikách. I přesto byly historické texty poměrně okleštěny a primárně se zaměřovaly na náboženský výklad světa a historii ovlivněnou náboženskými ideologiemi a příběhy o zrodu křesťanství nebo o učení Krista Spasitele a Mojžíše. Téma mapoval seriál *Náboženské pověsti*, který se dále dělil na *Náboženské pověsti některých národů pohanských*, *Náboženské pověsti Indů*, *Náboženské pověsti Číňanů*, *Náboženské pověsti Peršanů*, *Náboženské pověsti Egypťanů*, aj. Od roku 1852 začínal vycházet text na pokračování s názvem *Krátký přehled dějů českých* zahrnující období od roku 388 př. n. l, kdy na našem území pobývali Keltové, následovalo vypravování o Sámovi, Kroku, Libuši, Přemyslovi Oráči a dalších.

Jan Sluníčko se o historické rovině s náboženským základem vyjadřoval v článku *O biblickém dějepisu* v příloze *Rozmanitosti* a blíže specifikoval smysluplnost tohoto předmětu vyučovaném na školách. Dodával, že „dějepis všech národů zahrnuje v sobě vždy i náboženské jich vyvinutí.“⁵⁴ Apeloval na kantory a rodiče, že

⁵³ Nezn. *Rozličnosti pro rodiče, učitele a pěstouny*. Včelka, 1850, roč. 1., č. 7., nestr.

⁵⁴ SLUNÍČKO, Jan. *O biblickém dějepisu*. Rozmanitosti: Příloha ku „Včelce“, 1855, roč. 5., č. 10., nestr.

nestačí pouhé čtení a učení se vět z paměti, ale je třeba hlubší pochopení textu, ke kterému žák dospěje pomocí správně kladených otázek vyučujícího, navádí jej na okruhy a potažmo uvádí i vhodné příklady otázek typu „Proč lid blahořečil Mojžíšovi?“ „Chtěje bůh před neštěstím vystříhati, co učinil?“ „Co činili Israelité, když se jim zle vedlo?“ „Chce-li učitel docílit, aby žáci rychlý a jasný přehled dějepisu dosáhli, lépe činí, když v krátkosti a v dobrém pořádku jednu děj po druhé srozumitelně sám vypravuje. I to nejmenší dítě rádo povídky a příběhy poslouchá, když se mu jednoduše a srozumitelně předkládají; tudy se získá ticho a všeobecná pozornost.“⁵⁵

Již od počátku své existence se *Včelka* potýkala s nedostatkem financí pro svůj chod, což jí znemožňovalo vycházet ve větších nákladech. Průměrný počet odběratelů byl kolem 150 výtisků a oblast se omezovala na Humpolec a okolí. V roce 1856 zanikla kvůli nedostatku předplatitelů, jelikož stále rostly náklady na tisk a počet odběratelů postupně klesal.

O pár let později, v roce 1888, začalo vycházet stejnojmenné periodikum *Včelka*. Jednalo se však o odlišný titul s podtitulem *List věnovaný jarému věku dívčímu*, jeden z prvních titulů pro dívky, který rovněž představoval dívkám významné české ženy, lákal na pestrý obsah a podporoval emancipaci žen.

3.1.2. Štěpnice (1855–1889)

Časopis s podtitulem *Čítanka pro mládež československou* byl původně beletristickou přílohou pedagogického časopisu *Škola a život*, který byl významný i pro budoucí zkoumání, neboť zřetelně mapoval pedagogická témata v průběhu pětatřiceti let své existence a jejich postupnou proměnu. Jeho zakladatelem byl kněz František Josef Řezáč, důležitá osobnost nejen v pedagogických, ale rovněž vlasteneckých kruzích zejména pro své liberální postoje. Časopis usiloval mj. o zvyšování pedagogovy sebeúcty, snažil se připomínat vysoký společenský statut učitelského povolání, zpočátku dokonce redakce přispívala praktickými radami, jak by si měl učitel uspořádat svůj

⁵⁵ SLUNÍČKO, Jan. *O biblickém dějepisu*. Rozmanitosti: Příloha ku „Včelce“, 1855, roč. 5., č. 10., nestr.

soukromý život, jakou by měl volit družku atd.⁵⁶ Osobní kredit Františka Josefa Řezáče umožnil zpropagovat časopis mezi dobovou odbornou veřejností i vlastenci.

Kromě odborné části časopisu Řezáč připojil i beletristickou přílohu *Štěpnice*, kterou od počátku redigoval Jan Václav Rozum. Odborná část tak sloužila pro pedagogu a jejich vzdělávání, *Štěpnice* plnila funkci čítanky i zdroje témat pro učitele, kteří ji využívali k praktické výuce. Z toho důvodu byly texty pojaty výkladovou formou bez větší dějové složky. Příložené příklady a cvičení měly žákům pomoci se základními školními dovednostmi jako je čtení, psaní a počítání. Nalezneme zde tak příklady skládání a čtení jednoslabičných slov, i zábavnější, byť stále ryze školní aktivitu: noty nápěvů s textem ze slabikářů, které si děti při hudební výuce mohly zazpívat.

Tematika historických textů byla omezena na starší období, která v 50. letech v době Bachovského absolutismu nebyla kontroverzní pro cenzurní úřady, ani pro církve, která měla nad školstvím dohled. Proto se ve *Včelce* objevovala především témata ze starších dějin: starověký Řím, antické Řecko a počátky českého státu. Velmi významnou úlohu měly texty s náboženskými motivy, proto byly nejčastěji otiskovány články o prvních českých světcích a o počátcích křesťanství na našem území. Nejčastěji zobrazována byla svatá Ludmila, kníže Břetislav a svatý Václav.

V prvních letech existence časopisu dominovala didaktická funkce, tudíž zábavné prvky a zejména povídky byly upozaděny. První ročníky *Štěpnice* byly také více nábožensky motivované, postupně však tato tendence ustupovala. Věra Brožová ve svém příspěvku *Povídka v pedagogickém časopisu druhé poloviny 19. století* zmiňuje dvě nejčastěji se opakující varianty povídek v periodiku, což byly povídky v počátcích silně schematizované. Jednalo se o dějově jednodušší exempla, ilustrace příkladu mravně hodnotného chování, které sloužilo dětem jako vzor. Druhý typ „rané povídky“ bylo rozmlouvání, kdy byla dětská postava návodnými otázkami dospělého

⁵⁶ BROŽOVÁ, Věr. *Povídka v pedagogickém časopisu druhé poloviny 19. století* (na příkladu *Štěpnice*, dětské přílohy časopisu *Škola a život*), IN: JAREŠ, Michal, Pavel JANÁČEK a Petr ŠÁMAL, ed. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004*. Praha: ÚČL AV ČR, 2005. Edice K (Ústav pro českou literaturu AV ČR). ISBN 80–85778–47–5., s. 53–54.

vedena k nějaké osvětě či poučce. Témata se prezentovala formou dialogu, který v rozmlouvání, na rozdíl od exempla, převládal.⁵⁷

Další významná obsahová složka *Štěpnice* byla spojena s folklorem a folklorními texty, které vycházely ze soudobé cestopisné i historické popularity. Můžeme zde však nalézt kromě folklorních textů i edukativně laděné dějepisné články, byly zde otiskovány i texty starší české literatury.⁵⁸ Významnými zdroji, které byly přímo citovány nebo přepisovány, byl mj. Václav Hájek z Libočan a František Palacký.

3.1.3. Budečská zahrada (1869–1889)

Na konci 60. let začalo vycházet jedno z nejúspěšnějších dobových periodik pro děti, *Budečská zahrada* bratří Bačkorů. Ta navázala na knižnici *Zahrada budečská*, která obsahovala v jednotlivých vydáních krásnou literaturu i sborníky textů, písní a her.

Budečská zahrada s podtitulem *Poučně zábavný obrázkový časopis pro mládež* měla vytvořit takový obsah, který bude vychovat děti. „V duchu tehdejší doby kladl si časopis trojí úkol: pěstovat v mládeži ‚víru a pobožnost,‘ ‚mravy a ctnost‘ a konečně ‚jazyka a všelijakých lidských umění povědomost‘.“⁵⁹

Vytyčené cíle se projevovaly i ve struktuře časopisu. Dle tradičního dělení zde můžeme nalézt články poučné, které obsahovaly životopisy slavných osobností, poučné texty o přírodě a obrazy z dějin. Do sekce zábavných článků časopis řadil bajky, povídky, rébusy i verše.

⁵⁷ BROŽOVÁ, Věra: *Povídka v pedagogickém časopisu druhé poloviny 19. století (na příkladu Štěpnice, dětské přílohy časopisu Škola a život)*, IN: JAREŠ, Michal, Pavel JANÁČEK a Petr ŠÁMAL, ed. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004*. Praha: ÚČL AV ČR, 2005. Edice K (Ústav pro českou literaturu AV ČR). ISBN 80–85778–47–5., s. 56–58.

⁵⁸ ŠVEC, Štefan. *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978–80–246–2478, s. 561.

⁵⁹ FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Díl 1. A–G. Praha: Academia, 1985. ISBN 80-200-0468-8, s. 324.

Šéfredaktorem *Budečské zahrady* byl v jejích počátcích František Tesař, pedagog, autor výchovných povídek pro děti i reformátor školství. V roce 1870 se vedení ujal spisovatel Jan L. Mašek.

Budečská zahrada dominovala mezi ostatními tituly zejména bohatě zpracovaným ilustračním doprovodem, který doplňoval jak beletristické texty, tak naučné. Již od prvního ročníku v ní vycházel seriál *Obrázky z dějin českých*: „Nám potomkům tak slavných otců, kteří odjakživa dle zvyku slovanského s hrdým pocitem chovali a hájili obecnou volnost, rovnost a svobodu všech občanů, co synů jedné rodiny, nám zajisté utěšenou chvíli způsobí, když pozorovati budeme mohutné tyto postavy a když čtouce o nich, jako v zrcadle patřiti budeme na jich ctnosti a přednosti.“⁶⁰ Autoři odkazovali v těchto obrazech na Kosmovu kroniku jako jeden z hlavních zdrojů. Seriál byl spíše výkladového typu bez dialogů či příběhu s konkrétní zápletkou. Postupně se však profileval více epicky, v dalších číslech už kombinoval výklad s vsuvkami národních pověstí a mýtů (např. Pověst o Horymírovi a Šemíkovi).

3.1.4. Květy mládeže (1894–1898)

První číslo *Květů mládeže* vyšlo v roce 1895. V dětských periodikách představovaly nový proud časopisů, nikoliv jen svým zpracováním – periodika byla bohatě ilustrovaná už desítky let předtím – ale především obsahem a strukturou. Kromě nových témat, do kterých byly zařazeny nové moderní obory (např. astronomie), využívala redakce novou technologii i pro svůj obrazový materiál používáním fotografických příloh. Také se autoři textů snažili lépe uchopit témata a navazovat na sebe povídky na pokračování tak, aby končily v napínavé části děje a čtenáře tak mohli navadit na příští výtisk.

Historická tematika v *Květech mládeže* byla zpracována na velmi dobré literární úrovni, do periodika přispívalo mnoho kvalitních autorů, např. Karel Václav Rais, kterému od prvního ročníku periodika v roce 1894 vycházela povídka na pokračování *Z památníku školáka Václava Racka*, jež kombinovala prolínání současnosti

⁶⁰ Nezn. *Obrázky z dějin českých*. Budečská zahrada, 1869, roč. 1., č. 2., s. 23.

a historie s postavou vypravěče, který byl totožný s jednou z postav příběhu. Jedna povídka také obsahovala více témat.

Kromě dějepisných povídek se o historickou tematiku opíraly i další typy textů a rubrik, převážně ty naučné. Můžeme je strukturovat na životopisy – k příležitosti významnému výročí vycházely životopisné články, které shrnovaly život osobnosti české současnosti, ale i historie. Dále se jednalo o historická místa pojatá cestopisnou formou a v neposlední řadě i popis historických artefaktů a způsobu života bez dějové složky, často doplňován bohatým obrazovým materiálem.

Ve třetím ročníku začal vycházet seriál na pokračování *Z paměti českého kronikáře*, který byl svým zpracováním a rozsahem seriálem dosud nekomplexnějších českých dějin v dětských periodikách. Byl rozdělen na deset částí, každá se věnovala jedné konkrétní historické epoše nebo osobnosti. Historické události nevycházely chronologicky, mnohé z nich navazovaly na aktuální společenskou situaci, např. výročí. Dějová složka sice dominovala, ale svou strukturou seriál zastupoval také funkci učebnic a knižnic – informoval a doporučoval čtenářům další historická díla, učebnice a knihy. Kromě známých událostí přibližoval dětem dobu četnými popisy prostředí, každodenního života, hradů, zámků a dobových artefaktů. Povídky měly dvojí funkci: velké osobnosti českých dějin byly buď zobrazeny v pozitivním světle a měly dávat dětem dobrý příklad vhodný následování na základě vyzdvižení určité vlastnosti, druhý typ sloužil naopak jako výstražný příklad, čeho se vyvarovat a jaké vlastnosti vedly k úpadku a neúspěchu. Většinou tak seriál pojednával o dobách, ve kterých poklesla morálka českého lidu, panovník nebyl dostatečně silný, zvítězila ziskuchtivost a prospěch jednotlivce, což nejvíce odnášel prostý lid. Příčinou takových úpadků byla lest, sobectví a pýcha.

Autoři dějepisných tolik povídek nebazírovali na letopočtech, dominantnější složkou se stával příběh a jeho uvěřitelnost, podpořena množstvím popisů a líčení. Zároveň měl seriál přiblížit jednotlivá historická období a odpovídat na zvědavé otázky dětí, jak tehdy lidé žili. Z těchto důvodů tak jednotlivé díly popisovaly i každodenní život, např. jak za starodávna trestávali naši předkové nepoctivé pekaře a řezníky. Autor využíval každodenní události, které mohly být pro dětského čtenáře zajímavým zpestřením i poučením – např. že nepoctivost je vždy trestána. *Z paměti českého kronikáře* měla vzdělávat mládež prostřednictvím historie a dávat jim dobré příklady, ve

kterých viděla soudobá společnost základny ctnosti: „Jako včely shromažďujte si užitečné vědomosti, učte se žítí podle osvědčených rad a pravidel ke cti boží, ku blahu svému a ku prospěchu obecnému. Jen tak budete následovati svých hodných předků, kteří již od dob nepamětných v mládeži viděli budoucnost národa, a proto školy, kde mládež vzdělává se a vychovává, mívali vždy ve veliké úctě.“⁶¹ Seriál byl psán výkladovou formou, popisoval české dějiny s občasnými vsuvkami, ve kterých autor promlouval ke čtenářům, jako by se jednalo o školní hodinu a učitel tak rozmlouval se svými žáky.

V *Květech mládeže* se vyskytovaly i naučné cestopisné články pojednávající o významných historických místech české minulosti i zaniklých povoláních (hrady a zámky, sokolnictví). Atraktivním tématem byla kromě hradů i vojenská tematika.

3.1.5. Malý čtenář (1882–1941)

Jeden z nejvýznamnějších dětských periodik 19. století, *Malý čtenář*, začal vycházet od roku 1882 pod záštitou tří pedagogů: Josefa Zeleného, Karla Vognara a Gabriela Smetany. Nejdříve se jednalo o periodikum regionální, omezené na pardubickou oblast. V prvních šesti ročnících se časopis orientoval na kratší poetické útvary, i jeho formát byl menší.

Velký zlom nastal se sedmým ročníkem, kdy začal *Malého čtenáře* vydávat nakladatel J. R. Vilímek a pole jeho působnosti se rozšířilo, náklad se zvýšil téměř patnáctinásobně. Profesionálnější přístup v čele s velkým nakladatelským domem zajistil i dostatečný autorský základ, stejně jako grafické zpracování, atraktivní dobrodružná a vlastivědná témata, kvalitnější a propracovanější ilustrace a fotografie. Texty a jejich kompozice byly komplikovanější, autoři rozvíjeli charaktery postav a snažili se o obsáhlejší popisy prostředí pro lepší vystižení atmosféry příběhu. Svou formou i obsahem měl navíc cílit na děti staršího školního věku, což usuzuji mj. ze vzrůstajícího počtu povídek na pokračování, které již vyžadovaly větší čtenářskou pozornost i znalost předešlých čísel.

⁶¹ Nezn. *Z paměti českého kronikáře*. *Květy mládeže*, 1897, roč. 3., č. 1., s. 28.

Svým kvalitním edičním zpracováním se *Malý čtenář* stal vzorem, který mnoho pozdějších periodik pro děti napodobovalo. Vedení časopisu se ujal Jan Klecanda, od roku 1892 časopis vedl „protirakušan“ František S. Procházka, který byl pro *Malého čtenáře* klíčovou osobností. Svými pracemi pro mládež se snažil z dětské literatury vymýt diletantismus a brak a pro tuto tvorbu se snažil získat přední české spisovatele, kteří by byli zároveň schopni respektovat potřeby dětství.

Nemile do publikační činnosti *Malého čtenáře* zasáhl v noci ze 14. na 15. prosince 1899 požár Vilímkova nakladatelství, kdy nové číslo *Malého čtenáře* téměř v celém nákladu shořelo. Situace byla o to tíživější, že se jednalo o předvánoční dobu, a kromě *periodika* požár zničil i další desítky knih pro děti, které čekaly na vánoční zásilky. Naštěstí byla čtenářská základna natolik silná a stabilní, že se *Malý čtenář* od dalšího ročníku tiskl opět pravidelně bez výraznějších časových prodlev.

Mezi stálé rubriky s historickou tematikou patřila *Kronika*, ve které vycházely naučné texty, jež zábavnou formou předávaly čtenáři informace o naší historii. Postupně se také časopis více profiloval žánrově a jeho cílová skupina čtenářů se rovněž proměňovala. Od jednodušších dějepisných povídek *Malý čtenář* postupně přecházel k delším a komplikovanějším příběhům na pokračování od známějších autorů jako byl Karel Václav Rais, Jan Kořenský nebo Alois Jirásek. Jako záslužné periodikum jej hodnotil i dobový tisk právě díky množství témat u dějepisných povídek. Čítanky a jiné literární texty pro děti doposud pojednávaly většinou o německých císařích, periodikum naopak upřednostňovalo českou historii od Přemysla až po další české panovníky.

3.2. Historie v naučných textech

Periodika své texty dělila na články zábavné a články poučné. Toto tematické rozdělení bylo pevně dané, ač každé periodikum tyto dvě hlavní větve nazývalo odlišně a dále je odlišně strukturovalo. Pod články zábavné se řadily povídky, které bývaly obvykle specifitějšího zaměření (dějepisné, dobrodružné, pro dívky). Rozuzlení spočívalo v poučení či potrestání zla – viníka. Články naučné byly převážně texty výkladového formátu bez výraznější dějové složky, která v zábavných povídkách naopak dominovala. Autoři naučných textů kladli větší důraz na informační hodnotu, a proto tyto články obsahovaly četné popisy, ilustrace, pojmy i definice.

Rozdíly mezi oběma druhy textů začaly být v čase stále méně zřetelné. Naučné texty se zábavným v mnoha ohledech začaly přizpůsobovat. Kromě vymezeného dělení dané časopiseckou redakcí se i v naučných textech výkladového charakteru začaly objevovat dialogy či příběhy malého hrdiny v pozadí, který se svými zvědavými dotazy dožadoval odpovědi nějaké autority – učitele, dospělého, starce. Často byly doplňovány poznámkami pod čarou, které rozšiřovaly základní text.

Mezi časté články, které periodika řadila do sekce *Poučné články*, patřily životopisné příspěvky. Ty se publikovaly většinou k příležitosti významného výročí úmrtí dané osobnosti, byly vybírány většinou vlastenci či osobnosti, které se zasloužili o rozvoj českých zemí, ať už ve vzdělanosti, náboženství nebo vědě.

Články s výraznou náboženskou tematikou se objevovaly zejména v periodikách katolického či evangelického zaměření. Měly zároveň mravoučný charakter, od čehož se odvíjela i struktura textu, která byla výrazně edukativní a přinášela mluvnické i mravní ponaučení, např. „Užitečné rozkazy vrchnosti sluší plniti, byť časem s obtížemi spojeny byly; Ku provedení záměrů svých volí Bůh vždy nejprůhodnější čas i místo; I nepatrných okolností umí Bůh k dosažení záměrů svým použitím; Bůh nehledí na stav a bohatství, nýbrž na upřímnost srdce; I z chudých dítek mohou slovním mužovému povstati.“⁶²

⁶² SLUNÉČKO, Jan. *O biblickém dějepisí*. Rozmanitosti: Příloha ku „Včelce“, 1856, roč. 5., č. 11., s. 85.

Životopisné příspěvky byly psány chronologicky od narození, dětství, studia až po dospělost a významné činy. Vyzdvihovaly pozitivní vlastnosti, které měly motivovat čtenáře a z postav vytvářely morální vzory. Texty měly zároveň oslavující charakter, a tak se jednotlivé osobnosti uváděly jako „nejpamátnější muž svého věku,“ „nejzasloužilejší křesitel,“ „muž, který zasvětil celý život svůj vlasti své a svému národu“. Mezi takové osobnosti patřil například mistr Jan Hus, Tomáš ze Štítného, Petr Chelčický nebo Josef Jungmann.

3.3. Historie v poezii

Poezie měla již od počátku vzniku dětských periodik své nezaměnitelné místo. V mnoha ročnících dokonce dominovala nad prózou. Básně byly kratšího rozsahu, jednoduše se četly, neobjevovaly se v nich složité tropy a figury, rovněž tematická oblast byla poněkud unifikovanější. Krátké a jednoduché básničky a říkanky o zvířatech nebo dětských hrdinech, které měly mravně poučit čtenáře, vystřídal v čase poetické útvary propracovanější o tématech národní minulosti na vyšší umělecké úrovni.

Poezie pro děti byla zpočátku kratší, často jednosloková. Mravoučné básně vznikaly jako opak lidových i náboženských písní, až v průběhu druhé poloviny 19. století začala více převažovat epická složka i v poetických útvarech a jednotlivé texty byly komplikovaněji vystavěné. Komplikovanost struktur souvisela mj. i s orientací na věk čtenáře, byly určeny pro děti staršího školního věku, objevoval se v nich ucelený děj, postavy, dialogy i poučení. Taková poezie se vyznačovala využitím monologů, rozhovorů, přirovnáním a užitím dětského jazyka.

Mezi přední představitele poezie v dětských časopisech patřil František Doucha i Karel Alois Vinařický, přičemž Douchova poezie byla více moralizující a didaktická. Mezi další autory se řadil na přelomu 19. a 20. století i Josef Kožíšek, jenž se stal jedním ze spoluzakladatelů moderní podoby dětské poezie a nejčastěji zachycoval život na vesnici a popisoval vztahy dítěte k přírodě, rodině i prostředí. Forma jeho poezie se formálně podobala lidové poezii a najdeme v ní i prvky humoru.

Přelom v poezii pro děti představoval Josef Václav Sládek a jeho mimořádná schopnost se vcítit do dítěte, mluvit k němu jako by byl sám subjektem dítěte. Jeho snaha o kvalitní poezii byla podnícena i zhoršenou uměleckou úrovní literárních textů pro děti, zároveň bral umělce a literáty jako mluvčí národa, kteří měli velkou zásluhu na kulturu i každodenní život. Ve stati *Deset roků literární práce* v této souvislosti poukazyval na důležitost literatury pro děti a mládež: „Opět to bylo písennictví, a především píseň a povídka, která učinila mládež naši tak plnou ohně a zápalu. (...) Slovo vlastenecké rychle neslo ovoce, zrovna tak jako ovoce nesla ušlechtilost ve výrazu hlubokých, všelidských myšlenek. Vlastenecké povídky a básně jedných, básně,

v nichž saháno do hloubky lidského srdce, zachvátily celý náš mladý svět v době krátké.“⁶³

Velmi plodným autorem poezie pro děti byl i Karel Václav Rais, který rovněž navazoval na niterný prožitek svého dětství, díky čemuž mohl lépe cílit na menšího čtenáře. V jeho tvorbě převládaly spíše epické útvary o národní minulosti s důrazem na vlastenectví.

⁶³ SLÁDEK, Josef Václav. *Deset roků literární práce*. Lumír, 1882–1883, roč. 11., č. 1., str. 2.

3.4. Historická tematika ve vybraných titulech

V následující podkapitole jsem si vyčlenila nejčastěji se opakující historická témata v dětských periodikách. Soustředila jsem se na několik faktorů: zda povídka odkazovala na jiné prameny či zdroje, jakým způsobem byly vykresleny hlavní postavy, jak věrně autor zprostředkoval dětskému čtenáři faktografickou stránku historické události, jak byla témata přizpůsobena dětskému čtenáři a rovněž jak byla historie vnímána prizmatem 19. století. Součástí dějin jsou rovněž mýty a legendy, vzpomínky na minulost i další písemná sdělení. Z tohoto důvodu jsou v jednotlivých tématech řazeny také pověsti a legendy, které sehrály pro vytváření národní minulosti rovněž důležitou roli.

3.4.1. Praotec Čech

Příchod praotce Čecha patří mezi jeden z nejstarších mýtů na našem území. Jeho historický obraz se vyvíjel a v čase měnil. První zmínku najdeme v Kosmově Kronice z roku 1120. Kosmas praotce Čecha nazýval *Boemus*, vyjadřoval se o něm jako o člověku, starostovi, anonymním muži: „Když do těchto končin vstoupil člověk, ať to byl kdokoli – neznámo s kolika lidmi – hledaje příhodných míst k lidským příbytkům, přehlédl bystrým zrakem hory a doly, pláně a stráně, a tuším kolem hory Řípu mezi dvěma řekami, Ohří a Vltavou, prvá zařídil sídla, prvá založil obydlí a radostně na zemi postavil bůžky, jež s sebou na ramenou přinesl.“⁶⁴ Motivace příchodu onoho muže na místo, kde se rozhodl i se svou družinou zůstat, nenajdeme. „To jest ona, to jest ona země, kterou jsem vám – jak se pamatuji – častokrát sliboval, země nikomu nepoddaná, zvěře a ptactva plná, sladkým medem a mlékem vlhnoucí, a jak sami pozorujete, podnebím k obývání příjemná.“⁶⁵ Země se tedy jevila neobydlená, plná hojnosti. Nevyčteme, proč muž se svou družinou podniknul tak dlouhou cestu, ani odkud pocházel.

Poprvé jej Čechem nazvala *Dalimilova kronika*. V ní se postava praotce Čecha rozvinula o další informace a byl nám objasněn rovněž jeho původ: „V srbské zemi je

⁶⁴ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Praha: Svoboda, 1972. Členská knihnice (Svoboda), s. 12.

⁶⁵ Tamtéž, s. 12–13.

kraj, který má jméno Charváty. Jeden z lechů tohoto kraje se jmenoval Čech. Ten se dopustil vraždy a pro ni svou zemi ztratil.⁶⁶ Již se nejedná jen o „muže, starostu,“ ale o významného lecha neboli vladyka, který svou rodnou zemi opustil z důvodu vraždy.

Praotec Čech vyobrazen v dětských periodikách se však opíral ještě o jiný zdroj, který v soudobé společnosti představoval velmi populární četbu i pro širší vrstvu obyvatel – kroniku Václava Hájka z Libočan. Ten nazýval Čecha knížetem a jeho příchod poprvé datoval: „Léta od narození Syna božího šestistého čtyřicátého čtvrtého (...) knížata charvátská Čech a Lech přibrali sú se s svými do země bohémské (...).“⁶⁷ Příběh byl rozvinut daleko komplexněji, doplněn o mnohé dialogy, kontext v rámci světových dějin i proces osídlení. Důležitým poznatkem byl však i důvod odchodu knížat z rodné země, který Hájek vztahoval na „neřád, vády i mordy mezi příbuznými o meze a dědiny (...).“⁶⁸ Důvod odchodu jako vraždy, které by se dopustil Čech, byl vyloučen a od této verze se pak opírala i převzatá zobrazování praotce Čecha v dětských periodikách, pro které rovněž nebyl praotec Čech, který se dopustil vraždy, vhodným exemplárním textem.

Ačkoliv se jedná o jeden z nejstarších českých mýtů, odborná veřejnost předpokládala jeho reálnou předlohu. „Jen část historiků odmítla pověst úplně jako učený výmysl, většina v ní viděla přinejmenším vzdálený ohlas ‚pravé lidové‘ pověsti a hledala v ní alespoň nějaký opravdový ‚historický základ‘.“⁶⁹ Pověst o prapředkovi, který doputoval se svou družinou do země zaslíbené, byla tématem, které dětem přibližovalo mýtus v co nejsrozumitelnější verzi a jenž mělo zároveň podněcovat vlastenectví na základě sounáležitosti Čechů: „(...) láska k vlasti vediž nás tam jako k domu rodnému, ježž praotec náš Čech rodině své přičknul a jej za dědictví potomstvu svému odkázal.“⁷⁰

⁶⁶ DALIMIL, MARALÍK, Milan, ed. *Dalimilova kronika*. V Praze: ELK, 1947. Národní klenotnice (Evropský literární klub), s. 13.

⁶⁷ HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, KOLÁR, Jaroslav, ed. *Kronika česká: výbor historického čtení*. Praha: Odeon, 1981. Živá díla minulosti (Odeon), s. 47.

⁶⁸ Tamtéž, s. 42.

⁶⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů: (7.–10. století): Tři studie ke "starým pověstem českým"*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Česká historie. ISBN 80–7106–646–X, s. 57.

⁷⁰ MUSIL–DAŇKOVSKÝ E. *Z českého Švýcarska*. Malý čtenář, 1895–1896, roč. 15., č. 5., s. 75.

O tématu pojednávala např. povídka *Příchod Čechův do Bojohému*, která byla vsazena do období v roce 388 př. n. l., kdy na našem území pobýval keltský národ Bójů, který byl národem „bojovným, ale střídým,“ zároveň se bránili divokým útokům Němců a Kymrů. Poté byli Bójové vyhnáni ze svého původního území a usídlili se v dnešních Čechách: „Od té doby Bojové již ne skutky válečnými, ale jen uměním pokojným šetříce domácnosti, památku svou zachovali. (...) Čech byl jejich vůdce, a od něho se země Českou zemí nazývá, a Slované jeho Slované čeští čili Čechové slují. Tito Čechové jsou pohostinní, lásku k vlasti mající, mírumilovní a ve válce udatní bojovníci, neloupíce jako jinší toho věku národové, byliť čisté a veselé mysle, vzdělávali pole a chovali dobytek.“⁷¹ Obraz Čechů je tedy předkládán v souladu s dobovou představou ideálního Slovana: mírumilovného, vlast milujícího, pracovitého.

Pokud se však blíže podíváme na faktografickou stránku povídky, nalézáme nesrovnalosti. Povídka sice mapuje příchod Bójů do českých zemí (jednalo se o národ divoký a pohanský, který přišel ze západu, tehdejší Francie), nicméně se nejedná o Čechovu družinu v pravém slova smyslu, jak ji vyobrazil Hájek, a sice družinu přicházející ze země Charvátské. Bojové jako první národ v Čechách byly oficiálním pojetím dějin v průběhu 70. let, např. v učebnici *Stručný dějepis Čech*: „Bojové vedli život velmi tuhý, odívali se kožemi a byli střídmi v jídle a pití. Svou vlast, nynější Čechy, nazývali dle sebe Bojehemum; odtud německý název Čech: Böhmen.“⁷² Můžeme tedy obě verze zcela oddělit a neslučovat, nicméně postavu Čecha, vůdce, v povídce zůstává. Primární byla funkce postavy pro vykreslení obrazu národa.

Téma praotce Čecha v 19. století uzavírá Jirásek, který ve svých *Starých pověstech českých* v povídce *O Čechovi* dostal příběh mezi nejširší skupinu čtenářů: Čechův život navíc popsal od samotného počátku, kdy byl mladý hoch, který žil v zemi Charvátské, části prvotní veliké vlasti Slovanské. Praotec Čech, který byl „sivé brady,

⁷¹ Nezn. *Krátký přehled dějin českých. Příchod Čechův do Bojohému*. Včelka, 1852, roč. 3., č. 8., s. 90.

⁷² HORNOF, Martin Bohumil. *Stručný dějepis Čech: pro školní mládež*. 5. vyd. V Praze: I.L. Kober, 1873, s. 2.

ale statný a silný,“ posléze opustil svou rodnou zemi spolu s bratrem Lechem z mocného rodu, aby našli sobě i své plémě novou domovinu.⁷³

3.4.2. Husitství a mistr Jan Hus

V české literatuře i v dětských periodikách se do popředí dostávalo téma husitství, na jehož příkladu autoři demonstrovali potřebu aktivní účasti na společenském dění, zároveň podněcovali tradici bojovnosti ve smyslu probouzení aktivit lidových vrstev k účasti na společenském dění. Téma zpopularizoval František Palacký,⁷⁴ jenž husitskou epochu označil za nejvýznamnější období české historie, za vrchol českých dějin. Revoluční charakter husitského hnutí, nacionální akcent, protest proti panovníkovi i boj proti katolíkům začal být v době národní emancipace tématem velmi atraktivním.

Husitství získalo vedle náboženského rozměru i charakter nacionálního boje proti Němcům. V tomto bodě se pojetí českých dějepisců plně shodovalo s koncepcí historiografie českých Němců, která se snažila husitství vidět jako hnutí především nacionální. Závěry obou táborů byly ale pochopitelně odlišné. V průběhu druhé poloviny 19. století pak postupně opadal vlastenecký patos při výkladu husitství, k čemuž přispěl i postoj nastoupivší generace historiků, kteří odmítali služebnost dějepisu, ale naopak upřednostňovali přesný faktografický výklad.⁷⁵

Rovněž postava Jana Husa získala akcent církevního reformátora, bojovníka za pravdu a sociálního revolucionáře zejména díky Františku Palackému. V roce 1848 však vydal Václav Vladivoj Tomek, český profesor a dějepisec, publikaci *Děje university Pražské, díl I.*, ve které pojednával o Janu Husovi v méně idealistických rovinách, posuzoval jej spíše střízlivěji a objektivněji. Nezpochybňuje jeho přínos, ale rovněž nevynechává, že „svým výtržnictvím a utrhačným kázáním proti celému

⁷³ JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1894, s. 7–8.

⁷⁴ Převážně v 70. letech, kdy vyšel poslední svazek *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*.

⁷⁵ NOVOTNÝ, Robert. *Jan Hus a husitství v učebnicích dějepisu*. *Dějiny a současnost, kulturně historická revue*. 2002, roč. 24., č. 4., ISSN 0418-5129, s. 13–17.

duchovenstvu toho dovedl, že jest u větší nenávisti lidu, než bylo kdy předtím.“⁷⁶ Či: „Tehdáž Hus neodpustil straně sobě protivné i na kázáních svých v kapli Betlémské, vykládaje lidu bully papežské nesrovnalost, a že preláti křivě donesli do Říma, že v Čechách mnohých srdce jsou kacírstvím zprzněna.“⁷⁷ Tomek se v díle snažil rovněž o kontext stavu českého duchovenstva a církve v Husově době, což umožňovalo ne-stranně a snad spravedlivěji vykreslit jeho osobu.

V dětských periodikách byl vyzdvihován Husův řečnický talent i učení. Husit-ské války byly oslavovány jako období, které dodalo českým zemím mnoho slávy, ale zároveň byly i příčinou úpadku vlády, což vyvrcholilo neslavnou bitvou na Bílé hoře v roce 1620. Popis osobnosti Jana Husa se nesl v souladu s dobovým ideálem pokory i zarputilého boje za pravdu. „Ale Hus, ocitnuv se již na rozhraní života i smrti, zachoval také v tomto okamžiku stejnou neohroženost mysli a vytrvalost jako kdykoli dříve. Sotva zbylo mu ještě času dost, aby poděkoval krátkými slovy žaláříkům svým za vlídné zacházení, již na znamení dané falckrabětem přistoupili ke hranici katové, aby ji zažehli.“⁷⁸

Významný podíl faktografické stránky u příspěvků zobrazující tematiku husit-sství a Jana Husa nacházíme. Povídky a dějepisné texty plnily funkci zábavnou, kdy dominoval příběh, pochopitelně ale měl stále vzdělávat, a to na základě doplňujících faktů. V článku *Mistr Jan Hus na hranici* G. J. Laška otisknutém v *Malém čtenáři* v roce 1898 tak najdeme datace, výčet míst, kde Jan Hus pobýval, kde byl vězněn i jak probíhalo jeho upálení. Výklad se však neobešel bez expresivního pojmenování, kdy byl Jan Hus nazván „miláčkem lidu českého“.⁷⁹

Oceňování byli husité zejména pro svou odvahu a disciplínu, s jejíž pomocí dokázali zvítězit v mnoha bitvách. Zároveň jejich nebojácnost poukazovala na to, že pro nepřátele nemá smysl snažit se Čechy dobýt.

⁷⁶ TOMEK, Václav Vladivoj. *W. Wladiwoje Tomka Děje university Pražské*. W Praze: Nákladem Českého Museum, 1849. Novočeská bibliothéka (České museum), s. 158.

⁷⁷ Tamtéž, s. 170.

⁷⁸ KOSINA, J. *16. červenec 1415*. Malý čtenář, 1902–1903, r. 22., č. 17., s. 260.

⁷⁹ LAŠEK, G. J. *Mistr Jan Hus na hranici*. Malý čtenář, 1898–1899, roč. 18., č. 15., s. 231.

Vítězným znamením národní jednoty a nadšenosti se stal kalich, jak se můžeme dočíst v *Květech mládeže* v kapitole *Obrazy z českých dějin* od Dr. Ant. Krecara. Obraz husitů doplňoval dobový obraz o národu do takové míry, že husitská sounáležitost a láska k vlasti stavěla husitství mezi přední historická období. Husité měli v české historii významné místo, staly se součástí českého národa. „I nejurputnější nepřátelé Čechů byli nyní přesvědčení, že s husity po zlém ničeho nesvedou.“⁸⁰

Další významnou a často zobrazovanou postavou byl Jan Žižka. „(...) slavný válečník český, jenž v nesčíslných bitvách vítězství k praporu svému připoutati dovedl a který vůdčím věhlasem svým těžce ohroženou vlast naši, na níž se valily ohromné zástupy vojska, sebraného téměř z celé Evropy, několikrát před úplnou zkázou zachránil, byl šťastným vynálezem nového umění válečného.“⁸¹

O vpádu vojska na Šumavu psal Josef Soukal v *Malém čtenáři*, kde rovněž připomínal píseň *Kdož jste boží bojovníci*, díky které vojsko husitů v čele s Prokopem Holým dokázalo zvítězit nad nepřáteli krále Zikmunda Lucemburského. Rovněž zde můžeme vnímat tradici pokory a míru, kdy vítězství bylo dosaženo pouhou písní – dle interpretace textu.

3.4.3. Kněžna Libuše

Libuše byla jednou z Krokových dcer, která se posléze stala vládkyní a věšt-kyní. Pověst o Libuši a jejím manželovi Přemyslovi je spojena se založením Prahy.

Poprvé byla zaznamenána v *Kristiánově legendě*,⁸² ale stala se významnou součástí i dalších pramenů – Kosmovy kroniky, později i kroniky Hájkovy. Kosmas popisoval, že Libuše byla „přímou jedinečnou ženou, v úvaze prozřetelná, v řeči rázná, tělem cudná, v mravech ušlechtilá i chvályhodná (...)“⁸³ Nicméně ji nevykresloval s takovou grácií, s jakou byla popisována v pozdějších pramenech a kronikách „(...) s velikým hlukem předstoupí před svou paní a snažně žádají, aby spornou věc mezi

⁸⁰ KRECAR, A. Dr. *Obrazy z dějin českých*. Květy mládeže, 1896, roč. 2., č. 6., s. 25.

⁸¹ EICHNER, Karel. *O válečném umění Žižkově*. Malý čtenář, 1884, roč. 3., č. 8., s. 13.

⁸² Vycházíme-li z předpokladu, že byla napsána na konci 10. století, viz *Deset tezí o Kristiánově legendě*.

⁸³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Praha: Svoboda, 1972. Členská knihovna (Svoboda), s. 15.

nimi rozhodla po právu a spravedlnosti. Ta si zatím hověla, jak si rozpustile vedou rozmařilé ženy, když nemají muže, kterého by se bály, měkce ležíc na vysoko nastlaných vyšívaných poduškách a o loket se opírajíc jako při porodu.“⁸⁴

Českým národním symbolem se stala až díky *Rukopisu zelenohorskému*, „náhodně objevenému“ pramenu, který z Libuše vytvořil obraz vládkyně svébytného národa s jiným jazykem a jinými zákony, než mají Němci, národa demokratického a kulturního.⁸⁵ Libuše se během 19. století stala českým historickým mýtem, jenž vyvrcholil Smetanovou operou *Libuše*.

Popularita Libuše podnítila touhu společnosti o starší české dějiny, které měly podpořit národní uvědomění. Byla zobrazována jako spravedlivá a moudrá vládkyně, která promlouvala k lidu, aby držel při sobě. Dětská periodika tento obraz následovala.

V časopisech byla hlavní postavou např. v povídce na pokračování *Obrázky z českých dějin*, která vycházela v *Budečské zahradě* od roku 1869. Samotná povídka přitom explicitně odkazovala na Kosmovu *Kroniku českou*. Velmi podrobně v ní byly popsány všechny tři Krokovy dcery a jejich schopnosti. Kazja (Kazi) vynikala známostí bylin a přírody, uměla hojit bolesti a neduhy. Tetka (Teta) se proslavila známostí věcí božských, pečovala o zdokonalení pohanského náboženství a učila národ, jaké povahy jsou bohové. Libuše byla charakterizována na konci první části povídky a následující část pojednávala už pouze o ní: dívka velmi moudrá, opatrná a vtipná, Čechům se zdálo, že jí nikdo není roven, a proto si ji zvolili za vládkyni a kněžnu.

Kompozice povídky byla spíše výkladová, chyběly zde dialogy i jasná konstrukce zápletky a rozuzlení. Pasáže byly převzaty z Kosmovy kroniky, odkud autor opsal celé části textu, ale rovněž zde odkazoval i na *Rukopis zelenohorský*: „Mnozí z národu přičinili se, aby zvláštními zpěvy a básněmi zachovány byly v paměti lidu všelijaké důležité události, mezi nimiž soudy, činěné na sněmích, v první byly řadě. O zařízení i výsledku takového památného soudu vypravuje velmi krásně nyní již

⁸⁴ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Praha: Svoboda, 1972. Členská knihovna (Svoboda), s. 16.

⁸⁵ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2506-7, str. 322–323.

přes tisíc let stará báseň dějepravná, kteráž šťastnou náhodou zachovala se až na naše časy. Báseň ta nazývá se obecně ‚Libušin‘ soud neb ‚Rukopis zelenohorský‘.⁸⁶

Zatímco Libuše byla zobrazena jako moudrá a spravedlivá vládkyně, výrazným znakem u Přemysla Oráče byla jeho skromnost – ve chvíli, kdy pro něj Libuše poslala, aby si jej vzala za muže, orl na poli. S sebou si vzal na Vyšehrad pouze prosté střevíce, které měly dědit i jeho děti, aby věděly, z jakých poměrů pochází a vždycky žili ve skromnosti a bázni. Skromnost byla dětskému publiku předkládána jako vlastnost ideálního Čecha, který je zároveň pilný a pracovitý.

3.4.4. Přemyslovci

Období vlády Přemyslovců patří bezpochyby mezi nejdůležitější epochy českých dějin. Pojmenování dynastie přitom není převzato z dobových pramenů ani kronik, nýbrž z novodobého dějepisectví, které je takto označuje jako vzpomínku na „orajícího praotce“.⁸⁷ Potomci Přemysla Oráče a kněžny Libuše byli spojeni s počátky českého státu – nejdříve jako vládcové Prahy a přilehlého okolí, posléze jako knížata a králové českých zemí. Jejich význam přesahuje i do křesťanství, někteří byli svatořečeni. Ti představovali významný mravní vzor, protože žili spořádaným životem a ctili křesťanské tradice. S jejich smrtí započala nová etapa – uctívání nebo přímo kultu.

Slavný český rod poskytoval dostatek zajímavých motivů a událostí, které dětská periodika mohla zpracovat. Přemyslovci byli námětem pro vyobrazení rodinných pří i válečných konfliktů, např. bitvy Přemysla Otakara I., vražda svatého Václava bratrem Boleslavem, zavraždění Václavovy babičky Ludmily snachou Drahomírou i vražda Václava III., která celou epochu Přemyslovců ukončila.

Přemyslovci v naší historii hrají velmi důležitou roli. „Sjednocují zemi a christianizují ji, budují stát a jeho organizaci, zakládají českou církev, stavějí hrady, kostely a kláštery, tvrdě si podmaňují dříve svobodné obyvatelstvo země, vyhláší zákony,

⁸⁶ Nezn. *Obrázky z dějin českých*. Budečská zahrada, 1869, roč. 1., č. 3., s. 44.

⁸⁷ Nezn. *Obrázky z dějin českých*. Budečská zahrada, 1869, roč. 1., č. 3., s. 44.

soudí, povyšují i trestají, zakládají města, hájí české území i dbají o jeho obranu, táhnou do válek.“⁸⁸

Přemysl Oráč přitom nebyl prvním historicky doloženým českým knížetem, představoval však ideální a následováníhodnou historickou postavu, kterou si žádalo zejména období národního uvědomění, dle pramenů muž skromný a přemýšlivý. „Přemysl slaví se v dějinách českých netoliko co praotec jasného rodu, kterého potomstvo v mužském řádu skrze šestero století (...) Čechami vládlo (...).“⁸⁹

V periodikách byla hojně zobrazena většina významných přemyslovských knížat i králů. Nejčastěji v dětských časopisech najdeme povídky, v níž byl hlavní postavou kníže Bořivoj I., který se jako první panovník v Čechách nechal pokřtít, dále jeho manželka Ludmila, která byla později svatořečena, Ludmilin vnuk svatý Václav, Přemysl Otakar I., jeho vnuk Přemysl Otakar II., Václav I., Václav II., a Václav III. Období vlády Přemyslovců dětská periodika popisovala jednak v souvislosti se založením českého státu, ale také jako dobu plnou rozbrojů a konfliktů, ve které válčil Čech proti Čechovi, „oba sobě záhubu strojí a rodnou zemi loupeživým sousedům v plen dávají.“⁹⁰

Způsob zobrazení byl dvojitý: první typ primárně pojednával o válečných konfliktech, bitvách a válkách. Tyto povídky byly svou dějovou linkou i tematikou určeny primárně pro chlapce a svou strukturou byly velmi podobné povídce dobrodružné. Druhým typem byly povídky, jejichž hlavní dějová linka pojednávala o významné události či osobnosti s představením doby, ve které osobnost žila. A to buď jako doby úpadku a válek, nebo doby rozkvětu a vzdělanosti. V textech býval často kladen důraz na loajalitu a spolupráci jako východisko většiny konfliktů, a téměř vždy bylo zobrazené zlo potrestáno.

⁸⁸ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, ed. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-352-0, s. 7.

⁸⁹ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Kniha 1–5. Praha: Odeon, 1968.

⁹⁰ Nezn. *Rozbroje Přemyslovců*. Budečská zahrada, 1871, roč. 3., č. 4., s. 55.

3.4.5. Svatá Ludmila

První historicky doloženou ženou Přemyslovnou byla svatá Ludmila. Spolu se svým manželem, knížetem Bořivojem, ji pokřtili na Velké Moravě, sama byla horlivá křesťanka. Křesťanství pozitivně působilo na její mravy a šla také příkladným životem společnosti.

Její postava byla častým námětem povídek převážně v 50. letech, kdy byly dětem předkládány tradiční křesťanské hodnoty a rovněž se častěji tematizovaly počátky křesťanství u nás. „Kde jinde stávaly modly, postavil se kříž, a kde jindy bylo skřeků, stavěly se obrazy svatých a jim počest i poklona obvyklá vzdávala a světlo před nimi se roužalo. Místo ryků pohanských písní zazníval doma i v chrámě i na nivách velebný zpěv: ‚Gospody pomiluj ny!‘“⁹¹ Tato nejstarší česká duchovní píseň byla rovněž součástí mnohých dětských periodik zejména v souvislosti s postavou svaté Ludmily nebo svatého Václava.

Ve *Štěpnici* byla Ludmila vyobrazena jako ctnostná a věřící žena, v jejímž protikladu stála nekřesťanská snacha Drahomíra, která byla duší stále pohanka, hrdá a pannačná. Na základě pýchy nechala Ludmilu zavraždit a zmocnila se tak zemské vlády a poručenství nad osmnáctiletým Václavem, následníkem trůnu.

V souvislosti s křesťanskou tradicí byla svatá Ludmila součástí primárně náboženských textů a její postava bývala spojována buď s knížetem Bořivojem, nebo svatým Václavem, který byl velmi ovlivněn výchovou své babičky.

3.4.6. Svatý Václav

Počátky křesťanských států byly často spojeny s kultem prvního či jednoho z prvních vládců, jenž legitimizoval vznik nového státního útvaru a měl pro budování křesťanského státu rozhodující význam. Založení českého státu i církve je proto spojováno s nejstarším českým světcem, svatým Václavem. Podstatným zdrojem informací o jeho životě jsou legendy (*Crescente fide*, *Gumpoldova legenda*, *Kristiánova legenda*, aj.). Václav v nich byl zobrazován v zásadě dvěma způsoby: byl vylíčen buď jako mnich na trůně nebo jako normální, mimořádně zbožný a vzdělaný panovník.

⁹¹ K. *Obrazy dějepisné. Bořivoj a Ludmila. Štěpnice*, 1862, roč. 8., č. 2., s. 21.

Dle pověstí představoval zbožného knížete, dokázal zachovat suverenitu českého státu a velkou roli v jeho životě hrála jeho babička Ludmila, která jej vychovala. Přestože byl Václav středověkým panovníkem, dostalo se mu mimořádného vzdělání. Vzdělával se na Budči (viz kapitola 3.4.14.4. *Budeč*), kde se naučil číst i psát, což pro panovníky tehdejší doby nebylo obvyklé. Po smrti svého otce knížete Vratislava dosedl na knížecí stolec. V roce 935 byl zavražděn v sídle svého bratra Boleslava, který se stal jeho následovníkem. Po smrti byl uctíván jako svatý a mnohé legendy mu přisuzovaly nadpřirozené zbožné vlastnosti. Později se stal symbolem českého státu.

Jeho role se však v průběhu století měnila. Ve středověku byl svatý Václav nejen patronem české země, ale i panovníkem na nebesích. Svatováclavský chorál zpívala česká vojska před bojem. Úcta ke svatému Václavovi trvala i během husitského období. V době pobělohorské už nebyl jen patronem země, ale stal se zároveň i ochráncem národa a jeho řeči. V průběhu 17. a 18. století se pak přívlastkem „svatováclavský“ označovalo vše, co charakterizovalo český národ. Na počátku 19. století se však situace začínala měnit – předmětem úcty prvních vlastenců se stal národ sám o sobě, a nikoliv jeho dávní ochránci.⁹²

V průběhu 19. století tak čeští světcí svou původní roli ochránců národa ztráceli. „Přestávali být věčnými zástupci a symboly celého národa a byli chápáni už jenom jako předmět náboženského kultu katolické církve. Jejich situace byla o to více komplikovaná tím, jak se v českém myšlení prosazovala identifikace s husitstvím, a naopak rozmach českého katolicismu v době pobělohorské, nerozlučně spjaté s protireformací, se stával symbolem pro éru nejhoršího úpadku.“⁹³

V periodikách však byl svatý Václav zobrazován velmi často – v básních i říkankách, ale i v textech a povídkách složitějších struktur. Mohlo za to jednak katolické zaměření dětských periodik, ale také snaha některých historiků o povznesení úrovně svatého Václava. V roce 1872 vyšla například historiografická publikace Václava Josefa Kalouska *Obrana knížete Václava svatého proti smyšlenkám a křivým úsudkům*

⁹² RAK, Jiří. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80-85787-73-3, s. 37–39.

⁹³ Tamtéž, s. 39.

o jeho povaze, jejímž cílem bylo „působiti k rozšíření spravedlivějších ponětí o povaze knížete Václava (...) Ukážeme, kterak mohly vzniknout ony mylné náhledy; povíme, co víme spolehlivějšího o životě a působení svatého Václava; ukážeme, kterak si ho představovali dávní naši předkové, jak ho ctili a co v něm ctili.“⁹⁴

S postavou svatého Václava souvisí i svatováclavský chorál, český církevní hymnus s refrénem *Kyrie eleison*. Obsahem chorálu je modlitba ke svatému Václavovi, aby pomohl lidu u Boha a zajistil mu spásu. Úryvky z chorálu byly v periodikách často otiskovány, zejm. počáteční pasáž: „Svatý Václave, vévodo České země, kněže náš, pro za ny Boha, svatého Ducha, Kyrieleison.“⁹⁵

Svatý Václav byl často součástí dějepisných článků i básní. Hlavní zápletkou povídky *Boleslavské posvícení* pedagoga Čenka Tondera byl konflikt Václava a jeho bratra Boleslava a následné zavraždění Václava. Ten byl v povídce představen jako zbožný kněz, který lidem příliš důvěřoval, jako skromný a milující bratr. Dominantní částí povídky byl dialog starce a mladšího Václava. Kněz Kliment představoval staršího a moudřejšího muže, zároveň Václava rádce, který se mu svěřoval se svými myšlenkami o Boleslavových nekalých úmyslech. Mladý panovník jej však neposlouchal, za což jej postihnul tvrdý trest – Boleslav Václava zabíjí. Václav jako milující bratr však i v poslední chvíli svého života namísto zášti či nenávisti svému bratru odpustil: „Odpouštím ti bratře! Víím, že dobré srdce tvé jiní otrávil.“⁹⁶ Ačkoliv by se mohlo zdát, že zlo zůstalo nepotrestáno, není tomu tak. Vrazi Václava, resp. Boleslavovi přísluhovači, kteří mu radili se bratra zbavit, uhořeli po zásahu bleskem, pro Boleslava bylo největším trestem černé svědomí.

Svatý Václav se stal zároveň ústředním tématem mnoha básní a říkanek, které představovaly naději v lepší budoucnost.

„Přikloň se k nám, přiviň blíže,
popřej sluchu prosbám vroucím,

⁹⁴ KALOUSEK, Josef. *Obrana knížete Václava Svatého proti smyšlenkám a křivým úsudkům o jeho povaze*. Praha: Theodor Mourek, 1872, s. 4.

⁹⁵ LEHÁR, Jan. *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990. ISBN 80-7021-015-X, s. 30.

⁹⁶ TONDER, Čeněk. *Boleslavské posvícení*. Malý čtenář, 1890, roč. 9., č. 2., s. 31.

nedej zhynout, svatý kníže,
svému lidu, ni budoucím.“⁹⁷

3.4.7. Přemysl Otakar I.

Přemysl Otakar I. byl český kníže vládnoucí ve 12. století, třetí český král. Přestože se za jeho vlády začaly psát dějiny českého dějepiscetví, byl mnohými dalšími Přemyslovci zastíněn. V dětských periodikách se jeho osobnosti věnuje Alois Dostál v dějepisné črtě *Pro blaho vlasti*, v níž byl popisován konflikt mezi knížetem Přemyslem Otakarem I. a knížetem Vladislavem. Ač se v povídce schylovalo k boji, ani jedna strana nebyla nakloněna k řešení konfliktu násilným způsobem. Panovníci byli moudří, spravedliví a opatrní, autor zdůrazňoval spíše myšlenku klidu a míru, která může lépe a efektivněji řešit konflikty, než cesta válek a mečů. „Jenom když bude země naše v pokoji, vzkvétati bude. (...) Ale Přemysl přece s lehkým srdcem nechápal se meče. I jej bolelo, že bude prolévána krev.“⁹⁸

Osobnost Přemysla Otakara I. byla spojována s boji o říšský trůn i s konfliktem s pražským biskupem. Přemysl Otakar I. se měl stát obnovitelem moci a slávy české: „Nyní ale vláda jeho, co do chudosti a nechvalnosti, podobala se prostředkům, kterýmiž byl ji k sobě získal; zdá se, jako by, mravně ochromen, nemohl byl ani pohybovati se sám o sobě. Jen bojovnost, nemírně a nevhod v něm překypující, projevovala cosi ze vlastní povahy ducha jeho.“⁹⁹

Přemysl Otakar II., vnuk Přemysla Otakara I., syn Václava I. a Kunhuty Štaufské, byl naopak zobrazován v pozitivnějších konotacích. „Nebylo mu rovno v příčině moci, nádhery, moudrosti, chrabrosti a ctností rytířských (...).“¹⁰⁰ Jeho smrt byla zpracována v povídce *Smrt krále Přemysla Otakara II. D. Mlynára v Budečské zahradě* z roku 1873, která popisovala období po bitvě u Kressenbrunn, jak jel Přemysl Otakar II. „přivítat“ s vojskem nepřítele Jindřicha Bavorského a Rudolfa Habsburského.

⁹⁷ JAROVSKÁ, Pavla. *Sv. Václav*. Květy mládeže, 1896, roč. 2., č. 6., s. 26.

⁹⁸ DOSTÁL, Alois. *Pro blaho vlasti*. Malý čtenář, 1898–1899, roč. 18., č. 12., s. 187.

⁹⁹ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Kniha 1–5. Praha: Odeon, 1968.

¹⁰⁰ Nezn. *Z paměti českého kronikáře*. Květy mládeže, 1897, roč. 3., č. 3., s. 59.

Vyjednávání o míru nemělo smysl. „Otakarovi tedy nezbyvalo nic jiného než sáhnouti po meči, aby uhájil práv koruny sobě svěřené; vypravil se do boje na život a na smrt.“¹⁰¹

3.4.8. Václav III.

Více pozornosti se Václavovi III. věnovala až povídka *Václav III., u hrobu otce svého* uveřejněná v *Budečské zahradě roku 1871*. Historický obraz Václava III. však příliš pozitivní nebyl, naopak, autor jej pasoval do role marnotratného syna, který málem dovedl české země na mizinu.

Kontrastní postavou v příběhu byl Václavovi III. jeho otec Václav II., který byl „slavný svou neúnavnou péčí o povznesení koruny české“. Jeho syn, zpočátku plný života a naděje, krásné postavy a spanilého ducha, umírajícímu Václavovi II. slíbil, že se o české země a blaho lidu postará. Václav III. však slib, který dal svému umírajícímu otci, nesplnil. „Upadlť v ruce mladých, zhýralých lidí, a od těch nechal se navádět k nejhorsším prostopášnostem. Celé noci prohýřil při víně s pochlebníky a soudruhy svými.“¹⁰²

Celá povídka vrcholila dialogem Václava a starce, zbraslavského opata Konráda, který byl starým přítelem nebožtíka krále, a promlouval do duše Václavovi III., jenž vzápětí začínal svých skutků litovat, modlil se za otcovu duši, a nakonec se zcela změnil. Bohužel jeho změny neměly delšího trvání, neboť pár týdnů od promluvy s opatem Václav III. umíral „způsobem žalostným, rukou vrahovou.“¹⁰³

3.4.9. Starověký Řím a Řecko

Tematika starověkého Říma a jeho filosofů a myslitelů byla často zpracovávána epochou zejména v 50. letech, kdy dětská literatura měla především didaktické tendence. Moudrost filosofů měla podněcovat zájem o vzdělání a v rámci dobových poměrů se také jednalo o téma, které bylo vhodné pro církev i pedagogickou

¹⁰¹ MLYNÁR, D.: *Smrt krále Přemysla Otakara II.* Budečská zahrada, 1873, roč. 4., s. 7.

¹⁰² Nezn. *Václav III. u hrobu otce svého.* Budečská zahrada, 1871, roč. 2., č. 1., s. 5.

¹⁰³ Tamtéž, s. 6.

společnost. Staří Římané navíc představovali morální hodnoty, které byly dětem dávány za příklad: uctívali své náboženství, bylo pro ně nesmírně důležité vzdělání a svou moudrostí (častěji, než silou), dokázali přelstít nepřítele.

Vyspělost a vzdělanost starověkého Říma komentoval Palacký ve svých *Dějinnách*, naopak kritizoval vládní a politický systém: „Starý pak Řím teprve tehdy opravdově zavládnul světem, když v něm zdomácněl květ osvěty řecké. (...) Císařský Řím byl sice vzdělal umění panovníčů a vladařské až k nejvyšší dokonalosti: přece však prospívaje v ouhonách a vadách vždy více nežli ve ctnostech, stal se posléze vzorem vlády, jaká býti nemá.“¹⁰⁴ V periodikách byli kladně hodnoceni řečníci, filozofové i myslitelé, panovníci bývali častěji zobrazováni spíše v bitvách a válkách.

Římskému řečníkovi Ciceronovi se věnoval dějepisný obrázek ve *Štěpnici*, který zároveň popisoval zejména římské politické uspořádání a tradice a rovněž občanskou válku mezi Caesarem a Pompeiem. V povídce byl však stále dostatek prostoru pro vykreslení Cicera jako vzoru – byl mužem dobře vychovaným a trpělivým, což mělo opět dětem dávat příklad vhodný následování: „Aby se v umění svém zdokonalil, podniknul mnohé cesty a poslouchal rady i naučení vyhlášených toho času řečníků.“¹⁰⁵

Antickému Římu se věnoval také seriál *Obrázek z římských dějin*, který vypravoval Jan Kopřiva v *Malém čtenáři* od roku 1886. O dva roky později vycházela ve stejném periodiku povídka řeckého řečníka *Demosthenes* od M. Václavka, který souborou vzdělanost přičítal dědictví moudrosti starých Řeků a Římanů.

Osobnosti filozofů, řečníků i vládců představovaly v nejednom ohledu znamenité vzory, složitá cesta k úspěchu však byla vykoupena těžkou dřinou: „A tak se stal Demosthenes proslaveným řečníkem, a to jediné svou pílí, vytrvalostí a neohrožeností. Proto zůstane od vždy vzorem, především mladíkům, kterým věcem mnohým přiučiti se jest, mají-li jednu prospěti národu a vlasti.“¹⁰⁶ Zpočátku si proslulý řečník šlapal na jazyk, měl problém s výslovností písmena *r*, třásl ramenem, nedokázal správně

¹⁰⁴ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Kniha 1–5. Praha: Odeon, 1968, s. 56.

¹⁰⁵ Nezn. *Cicero, obrázek dějepisný*. Štěpnice, 1860, roč. 6., č. 5., s. 125.

¹⁰⁶ VÁCLAVEK, M. *Demosthenes*. Malý čtenář, 1888, roč 7., č. 8., s. 126.

dýchat a mluvil příliš potichu. Díky pílí, pracovitosti, vytrvalosti, ale především díky vlastenecké lásce, se stal nejznámějším a nejhledanějším řečníkem tehdejšího věku v Řecku. Autor vyzdvihl pílí a snahu, která vedla k zaslouženému úspěchu – např. musel chodit do kopce, trénoval plíce, pod jazyk si dával oblázky, aby se naučil správně artikulovat a léta cvičil v řečnění tak, aby se mu lidé neposmívali a on byl uznávaný a ctěný.

3.4.10. Napoleonské války

V průběhu 19. století byly napoleonské války vnímány jako příznivé období pro formování kulturní identity v rámci Rakouské monarchie. Spisovatel a literární historik Pavel Josef Šafařík toto období označil za inspirativní dobu pro rozmach českého vlasteneckého cítění a shromažďování památek dávné minulosti. „Jako v jiných evropských zemích a státech také v Rakouském císařství a jmenovitě v Čechách, vnímavých odnepaměti k živějšímu duchovnímu životu, bezprostředně po pacifikaci evropského kontinentu a skončení vleklých válek, v nichž a jejichž prostřednictvím z části právě evropské národy poprvé poznaly cenu a význam národnosti, se u všech mužů vyššího vzdělání a hlubších vědomostí probudila nová živá touha po vlasteneckých zájmech.“¹⁰⁷

Napoleonské války byly zobrazovány především jako vojenské povídky pro chlapce, např. *Po boji* A. J. Zavadila, ve které Napoleona, „velkého vítěze slavkovského,“ v duši chrabrého a dobrosrdečného, autor spojoval zejména s ochranou českého bezbranného lidu, když českou vesnicí projížděla jeho vojska.

O poznání negativněji bylo vyobrazeno Napoleonovo tažení do Ruska, kdy do malé polské vesničky přišlo francouzské vojsko. Zatímco bitva Tří císařů byla jednou z nejslavnějších bitev, které se odehrály na našem území, Napoleonovo tažení do Ruska bylo tehdejší generací obrozenců sledováno s napětím a obavami, protože vzešup a sláva Ruska byla spojována rovněž s představami o postavení a osudech slovanských národů. „Ubozí vesničané nemalou měli potíž s ubytováním nenadálých těchto

¹⁰⁷ TUREČEK, Dalibor. *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2012. ISBN 978-80-7294-733-1, 164–169.

hostí, ale ještě horší bylo, že ve vsi, jíž v posledních dnech tolik vojska prošlo, nastala nouze o potraviny. Avšak co nepříteli po tom! Ten chce své, vezmi, kde vezmi!“¹⁰⁸

Lakota i touha po moci většinou nekončila úspěšně. „(...) výtečný vojevůdce Francouzův, Napoleon Bonaparte, jenž mezitím zrušiv republiku za vladaře nastoupil, vrhnul se na vojska rakouská a dobýval vítězství za vítězství a zmocnil se mnohých rakouských zemí. Když pak štěstím zaslepen, celou Evropu chtěje si podmaniti, k Moskvě se odvážil, zničeny jsou voje jeho zimou a hladem, neboť Rusové sami zapálili hlavní své město, aby nepřítel nenalezl v něm ani přístřešku, ani potravu.“¹⁰⁹

3.4.11. Karel IV. a Jan Lucemburský

Zatímco období vlády Karla IV. se v periodikách zobrazovalo jako doba blahobytu a slávy, vláda jeho otce, Jana Lucemburského, se v nich vyskytovala spíše okrajově a převážně v negativních konotacích. Již název povídky *Špatné hospodářství Jana Lucemburského a dvouleté vladařství královny Karla*, vypovídá o dobovém hodnocení „krále cizince“.

Jan Lucemburský představoval v mnoha ohledech naprostý opak svého syna: byl neskromný, bojechtivý panovník, kterému šlo jen o jeho vlastní blaho. Jeho syn, ačkoliv byl méně zkušený, byl naopak „zdárný, rodičů svých poslušný syn, bohabojný a pokorný křesťan, osvícený, vlasti i lid milující panovník, jakého vlast naše neměla před ním, ani po něm.“¹¹⁰ Pokora a poslušnost byla promítána i do Karlova charakteru, a to dokonce i s ohledem na nepopulárního otce. „Karel, pamětliv jsa naučení, že nesluší se synu odpírati vůli otcově, snesl tuto křivdu v tichosti, mysl, že dobrá snaha brzy i u otce svedeného náležitěho ocenění a uznání dojde.“¹¹¹

¹⁰⁸ Nezn. *Nepohrdej chlebem! Příběh z francouzsko-ruské války*. Malý čtenář, 1884–1885, roč. 4., č. 2., s. 13.

¹⁰⁹ POKLOP, Jan, V. *Dějepis pro mládež československou na školách národních*. Praha: Mikuláš & Knapp, 1871, s. 102.

¹¹⁰ POHOROVSKÝ. *Špatné hospodářství Jana Lucemburského a dvouleté vladařství královny Karla*. Budečská zahrada, 1871, roč. 2., č. 3., s. 124.

¹¹¹ Tamtéž.

Jan Lucemburský představoval krále, který byl pro Čechy záhadou. Neznali jej, a ani on sám se o Čechy příliš nezajímal. Češi byli národem udatným, násilí a bitvy však sami od sebe nevyhledávali a málokdy takovou zálibu akceptovali „(...) udatní jako lvové, vždy nechávali sousedy na pokoji, jen když jim sousedé pokoje přáli.“¹¹² Jan tak představoval opak mírumilovného Čecha, protože války vyhledával a sám v českých zemích mnoho času netrávil. Záliba v putování a turnajích po evropských zemích však vedla k tomu, že si Jan udělal mnoho nepřátel, zejm. kvůli rozšíření moci do severní Itálie, kdy se proti němu spojil německý císař Ludvík Bavor spolu s vévody rakouskými, míšenskými a braniborskými markrabaty. Zároveň byl těžké mysli, což rovněž v sousedech českých zemích vyvolávalo konflikty.¹¹³

Karel IV. byl tematizován jako panovník, který nade vše miloval svou vlast (na rozdíl od svého otce), vážil si tvrdé práce a odměňoval ji. Příkladem byl seriál *Z paměti českého kronikáře* s dílem o velké morové epidemii z roku 1361, kdy lid kromě nemoci zužoval i hladomor. Císař a král Karel IV. však zásadně přispěl ke zlepšení situace, když rozdával mzdu a sytil hladové obyvatele, čímž zpomalil a následně zastavil epidemii. Ústředním motivem povídky byla však kromě laskavosti a dobrotivosti i láska – láska k lidu a láska k národu.

V mnoha povídkách Karel IV. nepředstavoval přímo hlavní postavu děje, často se jednalo spíše o období vlády Karla IV., ve kterém se jednotlivé příběhy odehrávaly, případně na něj odkazovaly myšlenky či poučení jiných hlavních postav. Karel IV., „zdrábný syna Elišky Přemyslovny,“ tak byl označován jako otec vlasti, velmi pobožný a milující král. Období po jeho smrti bylo zpracováno v povídce *Karlštejn – Doba úpadku*. Ta negativně vykreslila oba Karlovy syny – Václava IV., který nechal uvěznit na Karlštejně arcibiskupa Jana z Jenštejna, i Zikmunda, který se „neostýchal drancovat poklady od velikého otce jeho zde nahromaděné.“¹¹⁴

¹¹² Jan Lucemburský, *král český*. Štěpnice, 1856, roč. 2., č. 3., nestr.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Nezn. *Karlštejn – Doba úpadku*. Budečská zahrada, 1871, roč. 2., č. 5., s. 69.

3.4.12. Doba pobělohorská

Doba po bitvě na Bílé hoře byla zobrazována jako temné období českých dějin, které trvalo od roku 1620 v širším kontextu až do národního obrození. Bitva, ke které došlo 8. listopadu, znamenala konec českého stavovského povstání. František Palacký ji chápal jako dobu úpadku českého státu. Podobně kriticky ji hodnotili i přední představitelé národního obrození.

„Pro první vlastenecké generace byla tedy Bílá hora jednoznačně symbolem následujícího úpadku, událostí i místem až démonizovaným.“¹¹⁵ Důsledky byly dalekosáhlé. Český národ velmi těžce nesl úřední zrovnoprávnění němčiny s češtinou, které vedlo k dekadenci jazyka i germanizaci, což byl vzhledem k předbělohorské době a období veleslavínské češtiny krok zpátky.

„Bílá Horo... Bílá horo! Na tobě počíná ten nekonečný řetěz útrap českého národa, jenž vlekl se po několik století, ba vleče se až do dneška!“¹¹⁶ Jednalo se o období pro české země plné smutku, útlaku a nesvobody.

„Koho děla ohlušila, zvony neprobudí.“¹¹⁷

Pobělohorské období shrnul Karel Václav Rais ve své povídce *Na Slovanech*. Odkazuje na Emauzský klášter na Praze 2, kde autor pobýval za svého dospělého života a kde vykonával své pedagogické zaměstnání. Děj povídky se odehrával v roce 1635, v době, kdy lidé ztráceli víru a naději. V povídce dominoval dialog starce a dítěte – zvoníka Sirotky a jeho vnuka Vítka. Doufají v pomoc Libušiných rytířů, kteří zemi dle pověsti mají pomoci. „Či ještě je čas – ještě není zemi nejhůře? Vždyť je nás tu po Čechách hrstka, všude již cizinci hospodaří!“¹¹⁸

Doba pobělohorská se zobrazovala jako „nejukrutnější doba utrpení našich otců“, součástí tematizace byli také pobělohorskí exulanti, například Janu Amosi Komenskému je v této souvislosti věnován životopisný článek ve *Štěpnici*:

¹¹⁵ RAK, Jiří. *Bývali Čechové: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80-85787-73-3, s. 134.

¹¹⁶ DEJMEK, P., *Po pobělohorské bitvě*. Malý čtenář, 1895–1896, roč. 15., č. 8, s. 118.

¹¹⁷ RAIS, Karel Václav. *Na Slovanech*. Malý čtenář, 1891, roč. 10., č. 11., s. 171–175.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 175.

„Z vlasti, k níž mu srdce plaje,
vyhostěn i Komenský!
Slze – ale nereptaje,
ubírá se v dálné kraje
život snášet pozemský.“¹¹⁹

3.4.13. Nepřítel cizinec

Ačkoliv v rolích záporných postav byli zobrazováni zejména neloajální, hamizní, bojechtiví nebo sobečtí jednotlivci, nezřídka měli společného jmenovatele – byli to cizinci. Ať už se jednalo o cizí a v zásadě „neslovanský národ,“ byli spojováni s negativními konotacemi, představovali neznámé krajiny a většinou je autoři povídek začleňovali do role lupičů či válečníků, kteří přijeli drancovat české země.

3.4.13.1. Němci

Pro vytváření obrazu Němců v národní německé literatuře a kultuře sloužil národní epos *Germanie* neboli *O původu a poloze Germánů*, ze kterého posléze vycházela *Píseň o Nibelunzích*, jež podpírala legitimizující doklad germánské kultury. Typickými přívlastky německého národa se stala starobylost a důstojnost, slavná germánská minulost, náboženské a právní obyčeje, hrdinství, přísné manželské mravy a zdůrazněná role příbuzenských vztahů. Dále se v *Germanii* objevovaly i negativní vlastnosti germánské vlasti a charakteru: země byla drsná, nehostinná a neúrodná, charakter obyvatel pak s násilnými sklony, loupeživostí, potřebou vést války, leností a požívačností.¹²⁰

Česko-německé vztahy byly napjaté takřka od nepaměti. Němci představovali oproti mírumilovnému Slovanovi bojovné a tvrdohlavé Germány: „Staletý český

¹¹⁹ Nezn. *Vzpomínka na Komenského*. Štěpnice, 1870, roč. 16., č. 3., s. 42.

¹²⁰ Tyto rysy typických Germánů vycházející z *Germanie* sumarizuje je Iva Krejčová ve své studii: *Literární obraz slavné minulosti v rané recepci Rukopisu Královédvorského a Zelenohorského. Konstituování mýtu národní literatury*. In: TUREČEK, Dalibor. *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2012. ISBN 978-80-7294-733-1, s. 160.

nepřítel, sveřepý Němec, vnikl až hluboko k srdci země Čechovy, ze západu vpadl do ní pyšný Vlach, Lech patera luckých žump, od východu chlubný Krásník, lech kouřimský.“¹²¹

Velký vliv na negativní vykreslení Němců mělo husitství. Němci jako stoupci krále Zikmunda byli nepřítelem husitského hnutí – Zikmundovy vlastnosti byly pak promítány do celkové charakteristiky německého národa.

3.4.13.2. Turci

Mezi opakující se témata patřily boje s Turky. Bitvy s nepřáteli shrnul i Alois Jirásek ve své povídce *Kozák a Turek v Malém čtenáři*, přičemž „Turek“ nebyl Turek z Turecka, ale strýc malého Petříčka. Povídka byla natolik rozsáhlá, že dokonce vyšla knižně v roce 1952.

Děj povídky se odehrával v současnosti, ve které malý Petříček pozorně poslouchal svého strýčka, který mu vypravoval o uherských hradech a bitvách, které zažil v čase své vojny v Turecku a v Uhrách.

Turka Jirásek zobrazil jako divocha, jenž byl „v turbanu, osmahlý, černých vousů, bílých zubů a vyvalených očí s křivou šavlí v ruce.“¹²² Kvůli svým nájezdům na Evropu byli vyobrazeni jako nepřátelé a nájezdníci, mimo jiné proto, že nevěřili v Krista Spasitele. Napadali křesťany při křížových výpravách a sužovali je. Tento náboženský aspekt byl patrný v dětských periodikách zejm. v 50. a 60. letech kvůli velkému vlivu církve na školní výuku. Historický obraz „sveřepého Turka“ se tak stal exemplárním příkladem nepřítele křesťanů.

3.4.13.3. Braniboři

Výrazný emocionální podtext měla doba bezvládní po smrti Přemysla Otakara II., kdy jeho syn Václav II. ještě nebyl zletilý na to, aby se stal právoplatným panovníkem a českým králem. Česká šlechta jej tedy „vehnala do náruče“ Otovi Braniborskému, který se stal jeho poručíkem. Ota však mladého dědice trůnu odvedl

¹²¹ FURICH, A. *Čestmír*. Malý čtenář, 1901–1902, roč. 21., č. 10., s. 154.

¹²² JIRÁSEK, Alois. *Kozák a Turek*. Malý čtenář, 1896–1897, roč. 16., č. 3., s. 35.

do Braniborského markrabství spolu s Václavovou matkou, kde jej držel až do jeho dvanácti let. Mezitím byly české země drancovány, vládl hladomor a tíživá politická situace.

Téma Braniborů bylo aktualizováno v druhé polovině 19. století. 5. ledna 1866 se konala premiéra opery *Braniboři v Čechách* v Prozatímním divadle v Praze, kterou složil Bedřich Smetana, libreto napsal Karel Sabina. Opět se jednalo o velmi emocionálně zobrazenou epochu útlaku a bídy.

Mezi texty, které popisovaly toto neslavné historické období, patřila povídka *První bezvládní v Čechách* autora J. Novotného, která byla otištěna v *Budečské zahradě*. Opět se zde nacházel nepřítel v podobě Němců, kteří válčili s českými zeměmi a neměli slitování: „Rudolf, císař německý a vítěz nad Čechy, neznal soustrasti, ba ani nepomyslel, že by národ bez panovníka zasluhoval zastání.“¹²³ Češi si sami neuměli pomoci, a tak přijali nabídku Oty, markraběte braniborského, který jim slíbil ochranu, nicméně sledoval pouze své osobní zájmy.

Téma Braniborů zpracoval také Karel Václav Rais, který napsal pro *Malého čtenáře* dějepisnou povídku *Ze žalných dob*, jež vyšla v roce 1888. Povídka byla o to významnější, jelikož uváděla nový ročník zcela nového konceptu *Malého čtenáře*, který přišel spolu se 7. ročníkem periodika. Přemysla Otakara II. charakterizoval jako velikého a slavného krále, za jehož vlády české země zažívaly rozkvět. Následovala vláda Oty Braniborského. „V Čechách za vlády markraběte Oty Braniborského a později náměstka jeho Eberharta, biskupa braniborského, žili muk nejhroznějších!“¹²⁴ Nepřítelem byl jednak Ota Braniborský, který plnil české země, jednak celé cizí roty, cizí národ německý, který rovněž uvalil na české země bídu a utrpení.

Edukační funkce v povídce byla aplikována formou dialogu starce a dítěte. Postavu dítěte představoval zbrojnoš Božka, kterého si vzal s sebou Václav II. do Braniborska, stařec Ctibor byl kronikářem, který v knize zapisoval budoucí události, čímž měl autor povídky prostor pro objasnění širších dějových souvislostí – díky postavě

¹²³ NOVOTNÝ, J. *První bezvládní v Čechách, 1278–1283*. Budečská zahrada, 1871, roč. 2., č. 6., s. 86–87.

¹²⁴ RAIS, Karel Václav: *Ze žalných dob*. Malý čtenář, 1888, roč. 7., č. 1., s. 2.

kronikáře mohl sdělovat známá fakta. „Byl mrazivý den na počátku března měsíce. Vltava valila se zdlouha mezi korou ledovou kolem břehů, nad vršinami vůkol Prahy vznášely se oblaky mlhy. Po ulicích menšího města pražského sem tam vlekly se postavy zubožených. Jinak bylo smutno a mrtvo všude.“¹²⁵ Slunečné dny naopak značily radostné události: „Pokaždé, kdykoli cestou touto chodíval, smutně vzpomínal si na den (...). Tenkrát za jasných paprsků slunečných, kdy Vltava všecka jako stříbrem se leskla, vyprovázeli ve slávě veškeré nebožtíka krále Přemysla II., k boji poslednímu.“¹²⁶ Václav se nakonec z týraného chlapce stal milovaným králem, o čemž pojednávaly další díly povídky.

3.4.14. Významná místa národní historie

Významná národopisná místa a oblasti měly pro posílení národní identity značný význam. Objevovaly se v knihách, povídkách, staly se předlohou pro divadelní hry a opery nebo národní mýty a pověsti. Byly dějištěm mnoha dějepisných povídek, ale nezdá se, aby byly vyobrazeny i samostatně bez konkrétního historického kontextu ve formě krátkých básní, ilustrací nebo oslavných nápěvků.

Vlast nemusela nutně korespondovat se státem a jeho státními hranicemi. Národně budovatelské snahy byly ovlivněny mj. myšlenkami Bernarda Bolzana, kněze a matematika, jenž usiloval o rovnost česko-německého prostředí v rámci jednoho teritoria. „Podle naší představy má každý člověk považovat za svou vlast tu zemi na světě, od níž dosud přijal většinu dobrodiní a které se cítí naopak schopen poskytnout nejvíce služeb. Obvykle, ale ne bez výjimky, je to země, v níž jsme se narodili. (...) Lásky k vlasti, pravím, vyžaduje, abychom v prvé řadě znali a oceňovali její přednosti.“¹²⁷ Součástí budování lásky k vlasti, byla horlivá snaha zvětšovat přednosti země a jejich růst považovat za svůj vlastní prospěch. Na základě jeho tezí tak vyvozuje teritoriální model národa, který je definován a vymezen na základě území.

¹²⁵ RAIS, Karel Václav: *Ze žalných dob*. Malý čtenář, 1888, roč. 7., č. 1., s. 4.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ BOLZANO, Bernard. *Exhorty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. Česká knihovna (NLN, Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 978-80-7106-827-3, s. 187-188.

Místa s národním významem však nebyla zobrazována jen pro národní pospolitost československou, ale i pro pospolitost slovanskou. Z tohoto důvodu se tak v periodikách objevovala i místa, která nejsou a nebyla součástí českého státu, ale měla pro náš národ velký význam právě z hlediska slovanského bratrství.

Významným literárním dílem byla sbírka poezie Karla Václava Raisa, která vycházela ve čtvrtém ročníku *Malého čtenáře*, kdy každé číslo uváděla báseň z cyklu *Po vlasti*, jež pojednávala o významných místech národní historie.

3.4.14.1. *Praha*

Jedním z nejvýznamnějších měst, ve kterém se odehrávala většina historicky významných událostí, byla Praha. Od pradávna představovala srdce české země, místo, kde jsou uloženy hroby svatého Jana, svaté Ludmily, svatého Václava, ale i místo nejvýznamnějších českých hradů a chrámů:

„Praho, Praho, město naše černé,
kdež dlaň má stačí psáti o tobě,
o slávě tvojí, která nesestárne!“¹²⁸

Dějištěm mnoha historických událostí i pověstí byl hrad Vyšehrad, kde pobývala první česká knížata a pro základy českého státu měl zásadní význam, na který velmi často periodika upozorňovala v rámci budování lásky k vlasti. „Vyšehrad a Velehrad, to jsou hrady slavné: Čechoslovan každý rán, ctí památky dávné.“¹²⁹

Vyšehrad se stal místem s velkou historickou tradicí, symbolem národní minulosti. Význam tohoto historického hradiště na pravém břehu Vltavy se během let formoval a utvářel.

Podle pověsti Aloise Jiráska jej založil kníže Krok, který se sem přestěhoval z Budče, aby sídlil na bezpečnějším místě. Na Vyšehradě také sídlila kněžna Libuše, která zde věštila slavnou budoucnost Prahy. Vyšehradské hradby přeskočil dle pověsti

¹²⁸ RAIS, Karel Václav. *Po vlasti. III. Praha. Malý čtenář*, 1854–1855, roč. 4., č. 3., s. 1.

¹²⁹ Nezn. *Vyšehrad a Velehrad*. Štěpnice, 1855, roč. 2., č. 3., s. 34.

rytíř Horymír na hřbetu svého oře Šemíka, jeho význam byl zdůrazněn v průběhu 19. století v *Rukopisech*.

Byl rovněž častým místem v zeměpisných člancích, např. *Malebné cesty po Čechách, Moravě, Slezku a Slovensku* – cestopisný text *Květů mládeže*, který popisoval místa významných dějin.

„Spí tam sláva velká ve hluboku,
spí tam tiše tři sta již dlouhých roků,
kdo ji opět zbudí zářící?
Libuše tam v dumách sedí svěží,
vínek z lipy na čele jí leží,
slza velká svítí na líci.“¹³⁰

3.4.14.2. Rujána

Ostrov v Baltské moři dostal své jméno podle slovanských Ránů, kmene, který jej osídlil. Jedná se o největší německý ostrov a pro slovanské národy představoval důležité památné místo s bohatou historií, která je spojovala. Proto se objevovala zejména v periodikách, která se vyznačovala slovanskou vzájemností, např. *Květech mládeže*.

Rujána byla zároveň i místem bohatým na pověsti a legendy. Představovala vděčné téma pro zpracování literárních textů národních pověstí a legend: skála Králův stolec (skála z tvrdé křídly, kde holdovali Ránové), hrad Hertin, obětní kameny, památné místo, kde se poslední Slované hájili proti Dánům a Němcům pod ochranou Svantovíta, proslavená Arkona a další.

Rujana byla nazývána kolébkou baltského Slovanstva, kde Slované vybudovali knížectví v Arkoně. Ránové tam uctívali slovanského boha Svantovíta, kterému zde vystavěli i chrám. Rujana nakonec padla do rukou Dánům. V periodikách byla spíše součástí cestopisných naučných článků s bohatými ilustracemi či fotografiemi.

¹³⁰ RAIS, Karel Václav. *Po vlasti. II. Vyšehrad*. Malý čtenář, 1854, roč. 4., č. 2., s. 1.

3.4.14.3. Říp

Mezi jedno z nejstarších památných míst české historie, které bylo dějištěm pověsti o praotci Čechovi, byla hora Říp. Hora jako vertikální dominanta krajiny je symbolem středu světa, místem setkání nebe se zemí, sídlem bohů a cílem lidského duchovního vzestupu. V Bibli se vyskytuje v mnoha podobách a je jednak místem rozhovoru Boha s člověkem, ale je také místem pokušení.¹³¹

Poprvé zaznamenal legendu o příchodu prvních Slovanů na horu Říp Kosmas ve 12. století, přičemž hora ležela ve středu slovanského osídlení Čech a stala se tak sakrálním středem země.¹³² Hory představovaly střed světa v pověstech a legendách mnoha národů. Podle pověsti na horu Říp vystoupil praotec Čech, který zde dovedl celou družinu a rozhodl se v místě usídlit.¹³³

Říp byl horou, která se v souvislosti s národním obrozením v české a slovenské kultuře národně sakralizovala, podobně jako Blaník, Krkonoše nebo Tatry.¹³⁴ Ty se však v našich periodikách nevyskytovaly v takové míře, jako právě zmíněná hora Říp, která byla zároveň místem „počátku“ našeho státu.

„Jen ten, kdo viděl holou čedičovitou kupoli Řípu uprostřed širé roviny (hora byla zalesněna teprve v minulém století), tak ten, kdo odtud pozoroval rovnoměrně vzdálené řetězce hor, vytvářející dojem ohraničenosti a uzavřenosti země, (...) pochopí, co to znamenalo. Říp nebyl obyčejná hora. Byl jedinou horou, jejíž jméno převzali čeští Slované od svých předchůdců v zemi, od Germánů, ti je však také převzali

¹³¹ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (Kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP–Koniasch Latin Press, 1994. ISBN 80–85917–03–3, s. 62.

¹³² TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů: (7.–10. století): tři studie ke "starým pověstem českým"*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Česká historie. ISBN 80–7106–646–X, s. 72–73.

¹³³ Tamtéž, s. 92.

¹³⁴ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (Kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP–Koniasch Latin Press, 1994. ISBN 80–85917–03–3, s. 63.

od původního obyvatelstva.“¹³⁵ Říp se tak stal horou, která v českém nacionálním myšlení nabyla úlohy významného symbolu jako místo počátku českých dějin.¹³⁶

Protože dětská periodika do velké míry obsahovala cestopisné články, které představovaly známá a historicky důležitá místa českého národa, najdeme v textech i místopisné články o Řípu, jeho poloze, výšce. Říp symbolizoval domov, kraj, který představoval celou zemi, již tehdy viděl Čech. „Říp jest vrch jako báně kulatý anebo jako hřib a zvon vydutý, na hoře jest stará kaplička svatojirská a nyní obílena, a když na ni slunce svítí, na mnoha mil zdáli se blyští. (...) Měj útěchu, milý Čechu, ku Řípu pozírej, a se nezapírej!“¹³⁷

Pro svůj národní význam byl součástí také mnoha básní a říkanek:

„Hora drahá začernalých boků –
divné kouzlo vrch jí obtáčí!
Pohled k Řípu vroucí dostačí,
že hned slza veliká je v oku (...)“¹³⁸

3.4.14.4. Budeč

Budeč byla klíčovým místem pro většinu periodik. Původně se dle pověstí jednalo o hrad vystavěný knížetem Spytihněvem, který se nacházel západně od Prahy, někde mezi Slaným a Řípem. Objevoval se v básních, cestopisných článcích, ale figuroval i v povídkách jako místo, kde se učili významní čeští panovníci.

Hrad Budeč představoval prastarý vzor školy, která dle dostupných informací byla první školou v Čechách. V této škole byli vychováni všichni Přemyslovci. Podle pověsti právě sem poslal kníže Krok děti předních českých pánů, kde se učili přírodním

¹³⁵ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (Kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP–Koniasch Latin Press, 1994. ISBN 80–85917–03–3, s. 72.

¹³⁶ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978–80–200–2506–7, s. 253.

¹³⁷ K.V. *Říp*. Štěpnice, 1856, roč. 2., č. 3., s. 17–18.

¹³⁸ RAIS, Karel Václav. *Po vlasti. VI. Říp*. Malý čtenář, 1854–1855, roč. 4., č. 4., s. 1.

zákonitostem i společenským řádům. „Nejdůležitější, co nám dějepis pověstní o Krokovi zanechal, jest založení a zřízení školy v Budči.“¹³⁹ Ve škole se shromažďovala česká mládež, včetně tří Krokových dcer – Kazi, Tety a Libuše.

První zmínky o Budči nacházíme v legendě *Crescente Fide*. Dále se o Budči zmiňuje *Gumpoldova legenda*, a to v souvislosti se svatým Václavem, který se zde učil. Velkou roli Budči dal ale až kronikář Václav Hájek z Libočan, který ji zmiňoval v souvislosti s Krokem a jeho třemi dcerami i s nejstaršími Přemyslovci. „(...) také Krok, otec kněžny Libuše, že jest byl muž velmi spravedlivý a lid jej velmi miloval a pro tu milost, kterúž k němu měli, dům slavný a město, jenž Budeč slove, před léty padesáti jemu k poctivosti postavili a on na něm jako mocný pán sedal.“¹⁴⁰ Podle Hájka byl Budeč městem i hradem, který vystavěl lid svému milovanému knížeti Krokovi v roce 678.

Vzorovou školu Budeč inspirovanou prastarým přemyslovským hradištěm založil český pedagog Karel Amerling v Praze. „Budeč slula ‚škola česká‘, péčí a příčiním Karla Amerlinga od roku 1839–1842 na rohu ulice Žitné a v Tuních založená, a to za příčinou pověstí o domnělé škole na bývalém Budči, od kteréžto doby Budeč, zvláště mezi učiteli, mužský rod svůj proměnil v ženský.“¹⁴¹ Do Budečské školy mohly chodit i dívky, budova byla obklopena zahradou a skleníky, kterou opečovávali sami žáci, stala se také vzorem pro název periodika *Budečská zahrada*.

¹³⁹ Nezn. *Libuše a Přemysl*. Štěpnice, 1857, roč. 3., č. 5., s. 69.

¹⁴⁰ HÁJEK Z LIBOČAN, Václav a Václav FLAJŠHANS. *Václava Hájka z Libočan Kronika česká*. V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918. Staročeská knihovna, s. 124.

¹⁴¹ ZOUBEK, František Jan, ed. *Encyklopaedie paedagogická: slovník vědomostí z vychovávání a vyučování domácího a veřejného ve školách nižších, středních a vysokých*. V Praze: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, 1886, s. 797.

3.5. Proměny interpretace historických témat

Rozdílné pojetí článků s historickou tematikou bylo dáno nejen proměnou funkce periodik v obecném slova smyslu, ale zejména proměnou dětské literatury. Zatímco na počátku 50. let ještě stále můžeme hovořit o textech s moralizujícími postoji, naučné literatuře, která nekladla důraz na čtenářský zážitek a nedostatku kvalitních autorů literatury pro děti, od 70. let se situace proměňovala, stejně tak se měnila struktura i podoba historických témat.

3.5.1. Historie pod vlivem církevního dozoru (1850–1869)

Roky bezprostředně po revoluci v letech 1848–1849 jednak podnítily reflexi české minulosti, zároveň ji však do jisté míry omezovaly cenzurní úřady. V revolučním roce byla až na pár výjimek zakázána husitská tematika, což pokračovalo i v 50. letech. Povídky s historickou tematikou byly psány v duchu dobových norem s důrazem na mravně-naučnou stránku. Ta byla hlavní složkou povídky. Fakt, že byla vsazena do historického prostředí, měl spíše ozvláštnit základní poučnou myšlenku, než aby čtenáři zprostředkoval historický obraz nějaké události.

Hlavním rysem historických povídek byl dialog, tedy ještě bez formální interpunkční úpravy v podobě uvozovek pro oddělených přímých řečí. Výrazná edukativní funkce limitovala prostor pro kreativitu, a tak následovala typického dialogu kantor vs. dítě, kdy povídky vsazeny do historické doby byly svým čtenářům představeny jako rozhovor starce, většinou panovníka, který již dožívá a má svůj život za sebou, a dítěte, pážete či vnoučka, který pokládá moudřejšímu a staršímu člověku zvědavé otázky, na které následně dostává odpovědi. Stařec přitom představuje pokorného a moudrého učitele, který učí dítě trpělivosti, laskavosti, lásce k vlasti a náboženství.

Historická složka příběhu přitom byla upozaděna, jelikož dominovala edukativní funkce a tou bylo poučení ze situace: přílišná lakota, sobectví, neloajálnost a touha po moci bývají potrestány. Postavy, které v ději figurovaly, následně došly poznání, často promlouvaly prostřednictvím monologu, kde explicitně poučení vyřknou, aby nedocházelo k mylným interpretacím.

Rovněž byly historické texty součástí náboženských ideologií. Pokud se v textech objevovaly historické motivy, pak měly velmi blízko k náboženským pověstem, případně vyprávěly o událostech, která byly významné pro dějiny náboženství:

stvoření světa, období Mojžíšovo, Kain a Abel, narození Krista, nastoupení úřadu Krista Pána, Ježíšův život a smrt, šíření křesťanstva apoštoly, aj.

K výraznější proměně témat se schylovalo koncem 60. let, kdy vešel v platnost nový školský zákon, jenž oprostil školy od církevního dohledu. Tato událost zapříčinila i masivní počet dětských časopisů, které začaly vycházet od 70. let.

Zároveň v té době můžeme pozorovat stále vzrůstající požadavky na proměnu dětské literatury, která by kromě poučení měla působit na rozvoj dětských schopností a být jim blízkou pomůckou i volnočasovou aktivitou.

3.5.2. Vzrůstající popularita historické tematiky (1870–1890)

Od 70. let můžeme pozorovat změny při zpracování historické tematiky. Příčinu lze hledat jednak opětovném vydání Palackého *Dějín*, tak i v nové generaci autorů, kteří chtěli pro děti tvořit hodnotnější literaturu a zaměřovali se právě na historickou povídku či román.

Jedním z průkopnických autorů nové podoby literatury pro děti, byl Václav Beneš Třebízský, který rovněž přispěl k proměně historické povídky jako žánru. Snažil se o přiblížení historických událostí. Nešlo v první řadě o poučení nebo poučku na určité téma, ale chtěl být spíše věrným zprostředkovatelem faktů, historických událostí i osobností a zároveň psal jazykem, který byl blízký mladším čtenářům.

V průběhu 80. let nastala nebývalá produkce dětských časopisů, která vyplynula z enormního zájmu o dětskou literaturu. Zároveň v této době přicházely požadavky na původní českou tvorbu. Mnoho periodik, která vznikala právě v 80. letech, však neměla dlouhého trvání a vlivem velkého počtu konkurentů po pár ročnících zanikala.

3.5.3. Vrchol dětské historické povídky (1890–1900)

Nepůvodní či krátké poetické útvary, které v dětských periodikách dominovaly v jejich počátcích, již sebevědomě nahrazovala próza, která svou strukturou byla určena starším čtenářům. Povídky bývaly většinou rozděleny na více částí, které vycházely postupně v jednotlivých číslech jako povídky na pokračování. Tento fenomén začal umožňovat propracovanější kompozice, množství postav i složitější zápletky.

Vznikaly tak složitější koncepty a texty, které už můžeme zařadit do umělecky hodnotnější literatury, často takové texty vycházely posléze knižně.

Důležitou složkou děje se stávalo líčení a popis krajiny, což bylo u historických útvarů velmi typické, protože přibližovalo dobovou atmosféru čtenáři. Rovněž líčení počasí korespondovalo se stupňujícím se dějem: konflikt či zápletka v povídce se odehrávaly nejčastěji v noci, děj gradoval zataženými mračny, bouřkami. Takto zpracované povídky jsou již cestou k oné pokrokovější literatuře pro děti a mládež, o což se zasloužili autoři v 90. letech v čele s Aloisem Jiráskem.

Alois Jirásek představoval vrchol historické povídky konce 19. století. Dominantou jeho tvorby v té době byly *Staré pověsti české* z roku 1894, které původně psal pro dětské čtenáře. Velmi často ovšem přispíval i do *Malého čtenáře*, kam psal převážně o historii českého lidu, snažil se v mládeži vzbudit národní hrdost. Jirásek oproti svým předchůdcům věrněji zobrazoval historické prostředí, jelikož důkladně zkoumal prameny, které o dané události byly dostupné. Ve svých povídkách tak čtenářům přibližoval místopis, dobové kroje, zbraně, nářadí, zvyky, přísloví i duševní úroveň historického období, o kterém psal, což věrněji vykreslovalo fikční svět povídek a bylo reálnější se s postavami ztotožnit a zcela se ponořit do děje. Jeho povídky se staly o to oblíbenějšími, že se vyznačovaly jednoduchým dějem s bohatými historickými podrobnostmi. Pro jeho tvorbu bylo rovněž typické věrné a kulturně podmíněné vykreslení jednotlivých postav, kterým přiřazoval snadno zapamatovatelný charakter.

Závěr

Cílem mé diplomové práce byla analýza dětských periodik *Štěpnice*, *Včelka*, *Budečská zahrada*, *Květy mládeže* a *Malý čtenář*, která vycházela ve druhé polovině 19. století, zaměřená na zobrazování historie a proměny interpretace historických témat.

V úvodních kapitolách jsem se zabývala obrazem dějin ve druhé polovině 19. století. Do zobrazování historických témat se promítala zkušenost, názor i obraz světa, ve kterém jednotlivé texty vznikaly nebo byly popularizovány. Za popularitu historických témat mohla především snaha o správné uchopení národní minulosti. Historické beletrii se začali věnovat kvalitní autoři, kteří ji zároveň přiblížili široké vrstvě čtenářů. Národní symboly, minulost a klíčové postavy českého národa byly doprovázeny snahou o poznání: poznání toho, *kým jsme*, na základě toho, *kým jsme byli*. Přítomnost byla brána jako článek v řetězu událostí, které předcházely, minulost byla klíčem k pochopení soudobých společenských i politických problémů.

Témata, která se v periodikách nejčastěji vyskytovala, souvisela s demokratickou společností, národním uvědoměním a vymezením pojmů jako národ a vlast. Historická tematika v dětských periodikách do značné míry kopírovala spektrum historických témat, které se objevovalo v literatuře pro dospělé, byla však limitována specifickou funkcí dětské literatury, která byla ještě na počátku 50. let silně didaktická.

U jednotlivých čísel dětských periodik jsem zkoumala, jaká témata byla nejčastěji zobrazována a v jakých žánrech, zda texty explicitně odkazovaly na konkrétní historický pramen, zda se autoři drželi faktů, či uzpůsobili texty potřebám příběhu a také s jakým emocionálním podtextem byly jednotlivé epochy popisovány a vnímány.

Do analyzovaných dětských periodik vlivem české nacionální ideologie pronikala témata spojená se založením českého státu a královskými Čechami. Velmi často byla témata spojena i s bájnými postavami české historie: praotcem Čechem, knížetem Krokem, Libuší a Přemyslem. Mnohé texty přitom odkazovaly na dvě významné české kroniky – kroniku Václava Hájka z Libočan a kroniku Kosmovu. Některé pasáže autoři povídek z kronik přepisovali, jiné citovali a doplňovali vlastním textem.

Přepisované pasáže dominovaly v periodikách v 50. letech zejména kvůli nedostatku kvalifikovaných spisovatelů, kteří by do periodik přispívali.

Faktografická stránka nebyla vždy respektována – jednotlivé dějové linky či dodatky byly upravovány, hodnocení postav bylo rovněž uzpůsobeno didaktickému a mravnímu apelu. Z historických osobností se pro potřeby didaxe stávaly mravní vzory, proto byly zobrazeny v souvislosti s postavou, která byla jejich pravým opakem: svatý Václav byl dobrosrdečný a laskavý, jeho bratr Boleslav naopak zákeřný a chamtivý. Václav II. byl panovník, který pro zemi mnoho obětoval, jeho syn Václav III. byl naopak marnotratný a o odkaz svého otce se nezajímal, Jan Lucemburský byl králem „cizincem“, jeho syn Karel IV. „otcem vlasti“. Polaritu jsem však vypožorovala nejen v souvislosti s postavami, ale také zobrazením jednotlivých epoch. Doby rozkvětu a blahobytu střídala období zmaru a úpadku, obě s výrazně emocionálním podtextem, jenž měl rovněž zdůrazňovat nacionální citění.

Nejčastějším žánrem zobrazujícím historickou tematiku, byly historické a dějepisné povídky a črty. Časopisy *Včelka* a *Štěpnice* je omezovaly na kratší texty, které na sebe příliš nenavazovaly. V pozdějších periodikách byl historické tematice vyčleněn větší prostor, který autoři využívali také pro své příběhy na pokračování. V *Budečské zahradě* tak vycházel seriál *Obrázky z dějin českých*, *Květy mládeže* otiskovaly *Z paměti českého kronikáře*, v *Malém čtenáři* vycházely souhrnné texty v rubrice *Kronika*. Takové útvary již umožňovaly komplexnější pojetí příběhu a větší rozvinutí charakterů postav.

Nezřídka se historická témata objevovala i v poezii – zejména v básních oslavující významná místa české historie (Říp, Budeč, Praha), nebo v naučných textech, ve kterých byly popisovány hrady a kláštery, dobové zvyklosti nebo předměty. Nosným žánrem byly rovněž životopisné texty, které pojednávaly o životě významných osobnostech českých dějin – kromě soudobých literátů a vlastenců autoři často při příležitosti významného výročí zpracovávali témata staršího data.

Podobu témat v 50. a 60. letech ovlivnilo politické uspořádání státu i církevní dozor nad školami, který s periodiky velmi úzce souvisel. Některá období českých dějin byla vnímána jako kontroverzní (např. husitství), proto v periodikách dominovaly

spíše starší české dějiny spojené se založením českého státu a počátky křesťanství u nás. V dalším desetiletí se situace začínala měnit – zájem o české dějiny byl podnícen vydáním *Dějin národa českého v Čechách a na Moravě* Františka Palackého a historie se začala v dětských periodikách objevovat častěji. Narůstala četnost článků o válečné tematice, především o husitských a napoleonských válkách, které byly svou strukturou podobné dobrodružné povídce.

Společným prvkem témat byla také ostražitost a nedůvěra vůči cizím národům, zejména Němcům a Turkům. Oba národy byly v dobovém pojetí zobrazeny jako nepřátelé, autoři periodik je stavěli do rolí dobyvatelů a válečníků, naopak zdůrazňovali ideu mírumilovného Slovana, který meči příliš neholdoval. Většinu textů pojily i soudobé hodnoty, které byly v době jejich vzniku příznačné – láska k vlasti, dobrosrdečnost, pracovitost.

Anotace

Jméno a příjmení: Michaela Kratochvílová

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta, katedra bohemistiky

Název práce: Historická tematika v dětských časopisech ve druhé polovině 19. století

Název práce v angličtině: Historical Themes in the Periodicals for Children and Youth of the Second Half of the 19th Century

Vedoucí práce: Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.

Počet znaků: 137 759

Počet příloh: 0

Rok obhajoby: 2020

Počet titulů použité literatury: 87

Anotace práce: Diplomová práce analyzuje historická témata v dětských periodikách druhé poloviny 19. století. Definuje základní pojmy a specifika dětské literatury i pojetí národní historie v 19. století. V praktické části analyzuje nejčastěji se vyskytující historická témata v dětských časopisech *Včelka*, *Malý čtenář*, *Budečská zahrada*, *Květy mládeže* a *Štěpnice*, zařazuje je do kontextu 19. století a interpretuje je z hlediska formy, obsahu i struktury.

Klíčová slova: dětské časopisy v 19. století, Malý čtenář, Budečská zahrada, Květy mládeže, Včelka, Štěpnice, historická tematika v 19. století, obraz dějin v 19. století, dětská literatura v 19. století.

Klíčová slova v angličtině: periodicals for children and youth, Malý čtenář magazine, Budečská zahrada magazine, Květy mládeže magazine, Včelka magazine, Štěpnice magazine, historical themes in the 19th century, the image of history in the 19th century, literature for youth.

Resumé

This diploma thesis deals with the structure and content of historical topics in children's magazines from 1850 to the end of the 19th century. The main subjects of the analysis are periodicals *Včelka*, *Štěpnice*, *Budečská zahrada*, *Květy mládeže* and *Malý čtenář*. I chose these titles based on their publishing activities, which cover the entire second half of the 19th century.

History and especially the image of history in the 19th century was very different. The image of history in the Czech lands had a strong emotional undertone; Czech history was perceived as exceptional and unique not only in Europe but also worldwide. Historical topics in this period were described and characterized with a strong emotional subtext, the individual epochs were either a period of darkness or prosperity, as if the Czech lands had no neutral period.

I first allocated historical topics in periodicals to thematic units, then I analyzed in terms of structure, form and content. I found out which sources were the most often referred to by individual texts (Kosmas, Hájek), what kind of topics were used more often and how the texts changed during the second half of the 19th century.

In the first children's periodicals, the topic was limited to older Czech history, the Přemyslid dynasty, the beginnings of the Christian state and ancient Greece and Rome. However, the situation has been changing since the 1870. There was a great development of periodicals and a sudden increase in interest in historical topics. Periodicals responded to this interest with a larger number of short stories, stories for sequels, as well as military stories about wars and battles similar to adventure stories for boys.

The common element of the stories was love of country, diligence, kindness and peace. The themes, and especially their structure, changed on the basis of the time of publication, but also the function of children's literature, which was formed during that time and changed from a purely didactic to an entertaining one.

Zdroje

Primární prameny

Budečská zahrada

Budečská zahrada. Obrázkový časopis pro mládež. Ročník 1., 1869–1870. Praha: Učitel'ská jednota Budeč.

Budečská zahrada. Obrázkový časopis pro mládež. Ročník 2., 1871. Praha: Učitel'ská jednota Budeč.

Budečská zahrada. Obrázkový časopis pro mládež. Ročník 3., 1872. Praha: Učitel'ská jednota Budeč.

Budečská zahrada. Obrázkový časopis pro mládež. Ročník 4., 1873. Praha: Učitel'ská jednota Budeč.

Malý čtenář

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 3., 1884. Pardubice: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 4., 1854–1855. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 5., 1886. Kolín: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 6., 1887. Kolín: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 7., 1888. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 8., 1889. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 9., 1890. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Časopis pro českou mládež. Ročník 10., 1891. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Kniha české mládeže. Ročník 14., 1895. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Kniha české mládeže. Ročník 15., 1895–1896. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Kniha české mládeže. Ročník 16., 1897. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Kniha české mládeže. Ročník 17., 1898. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Kniha české mládeže. Ročník 19., 1899–1900. Praha: Jos. R. Vilímek.

Malý čtenář. Kniha české mládeže. Ročník 21., 1901–1902. Praha: Jos. R. Vilímek.

Včelka

Včelka. Zábavný a poučný list pro mládež. Ročník 1., 1850. Humpolec: Jan Sluníčko.

Včelka. Zábavný a poučný list pro mládež. Ročník 2., 1851. Humpolec: Jan Sluníčko.

Včelka. Zábavný a poučný list pro mládež. Ročník 3., 1852. Humpolec: Jan Sluníčko.

Včelka. Zábavný a poučný list pro mládež. Ročník 5., 1854. Humpolec: Jan Sluníčko.

Včelka. Zábavný a poučný list pro mládež. Ročník 6., 1855. Humpolec: Jan Sluníčko.

Štěpnice

Štěpnice. Příloha vychovatelského časopisu Škola a život. Ročník 1., 1855. Praha: Tiskem a nákladem Bedřicha Rohlíčka v arcibiskupském semináři.

Štěpnice. Příloha vychovatelského časopisu Škola a život. Ročník 2., 1856. Praha: Tiskem a nákladem Bedřicha Rohlíčka v arcibiskupském semináři.

Štěpnice. Příloha vychovatelského časopisu Škola a život. Ročník 3., 1857. Praha: Tiskem a nákladem Bedřicha Rohlíčka v arcibiskupském semináři.

Štěpnice. Příloha vychovatelského časopisu Škola a život. Ročník 4., 1858. Praha: Tiskem a nákladem Bedřicha Rohlíčka v arcibiskupském semináři.

Štěpnice. Příloha vychovatelského časopisu Škola a život. Ročník 16., 1870. Praha: Tiskem a nákladem Bedřicha Rohlíčka v arcibiskupském semináři.

Květy mládeže

Květy mládeže: Časopis. Ročník 4., 1898. Praha: Dědictví Komenského.

Květy mládeže: Časopis. Ročník 3., 1897. Praha: Dědictví Komenského.

Květy mládeže: Časopis. Ročník 2., 1896. Praha: Dědictví Komenského.

Květy mládeže: Časopis. Ročník 1., 1895. Praha: Dědictví Komenského.

Periodika

Lumír: časopis pro literaturu a umění: měsíční revue pro literaturu, umění a veřejný život: měsíční revue pro literaturu, umění a společnost: orgán literárního odboru Besedy Umělecké. Roč. 11., č. 1., 1882–1883. V Praze: J. Otto. ISSN 1212-0243.

NOVOTNÝ, Robert. *Jan Hus a husitství v učebnicích dějepisu.* Dějiny a současnost, kulturně historická revue. 2002, roč. 24., č. 4., s. 13–17. ISSN 0418-5129.

PECHAR, Ivo. Problém zaměření a oblíbenosti dětského časopisu. *Zlatý máj*, 1972, roč. 16, č. 9. Praha: Albatros, s. 619–623. ISSN 0044-4871.

PÍREK, Zdeněk. *České časopisy pro děti a mládež na počátku 20. století.* *Zlatý máj*, 1987, roč. 31., č. 9.

Posel z Budče: časopis pro učitele, vychovatele a vůbec přátele mládeže. Roč. 3., č. 27., 1850. V Praze: V. Hess.

Posel z Budče: časopis pro učitele, vychovatele a vůbec přátele mládeže. Roč. 3., č. 43., 1850. V Praze: V. Hess.

ZAPLETAL, Zdeněk. *Svět zlepšiti chcete, obracíme zřetel svůj na mládež outlou: K počátkům elementární školské literatury za obrození.* *Zlatý máj*, 1988. Roč. 32., č. 4., s. 230–238. ISSN 0044-4871.

Knihy

BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, ed. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-352-0.

BOLZANO, Bernard. *Exhorty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. Česká knižnice (NLN, Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 978-80-7106-827-3.

BROŽOVÁ, Věra. *Povídka v pedagogickém časopisu druhé poloviny 19. století (na příkladu Štěpnice, dětské přílohy časopisu Škola a život)*. In: JAREŠ, Michal, Pavel JANÁČEK a Petr ŠÁMAL, ed. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století: sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004*. Praha: ÚČL AV ČR, 2005. Edice K (Ústav pro českou literaturu AV ČR). ISBN 80-85778-47-5.

DALIMIL, MARALÍK, Milan, ed. *Dalimilova kronika*. V Praze: ELK, 1947. Národní klenotnice (Evropský literární klub).

FISCHER, Josef. *František Palacký o minulosti pro budoucnost*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926. Knižovna Svazu národního osvobození.

FORST, Vladimír, Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Díl 1. A-G. Praha: Academia, 1985. ISBN 80-200-0468-8.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav a Václav FLAJŠHANS. *Václava Hájka z Libočan Kronika česká*. V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918. Staročeská knihovna.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, KOLÁR, Jaroslav, ed. *Kronika česká: výběr historického čtení*. Praha: Odeon, 1981. Živá díla minulosti (Odeon).

HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím: (Kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1994. ISBN 80-85917-03-3.

JAREŠ, Michal, Pavel JANÁČEK a Petr ŠÁMAL, ed. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století*: sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004. Praha: ÚČL AV ČR, 2005. Edice K (Ústav pro českou literaturu AV ČR). ISBN 80–85778–47–5.

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímeck, 1894.

Jiří OPELÍK a Luboš MERHAUT, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. 3. M–Ř., svazek I., M–O. Praha: Academia, 2000, ISBN 80–200–0468–8.

KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky*. Vydání druhé, opravené a rozšířené. V Praze: nákladem České grafické Unie, 1923.

KALOUSEK, Josef. *Obrana knížete Václava Svatého proti smyšlenkám a křivým úsudkům o jeho povaze*. Praha: Theodor Mourek, 1872.

KLAUS, Alois: *Mistr Jan Hus, jeho doba, život a význam*. Nakl. A. Eckert. Chrudim, 1906. str

KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Praha: Svoboda, 1972. Členská knihnice (Svoboda).

KOUDELA, Petr: *Dějepis český*. Národní knihtiskárna I. L. Kober v Praze, 1865.

KUBEŠ, Jiří a Tomáš JIRÁNEK, ed. *Dítě a dětství napříč staletími*: 2. pardubické bienále: 4. až 5. dubna 2002 Pardubice. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. ISBN 80–7194–515–3.

KUČERA, Martin. *Kultura v českých dějinách 19. století: ke zrodu, genezi a smyslu avantgard*. Praha: Academia, 2011. Novověk. ISBN 978–80–200–1962–2.

KUTNAR, František a Jaroslav MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3.,

dopl. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. Česká historie. ISBN 978-80-7106-402-2.

KUTNAR, František. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus: příspěvek k národnému a společenskému obsahu češství doby obrozenské*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-7184-833-6.

LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: Paseka, 2006. Fénix (Paseka). ISBN 80-7185-647-9.

LINKA, Jan, ed. *Na okraj Kroniky české*. Praha: Academia, 2015. Studia Hageciana. ISBN 978-80-200-2432-9.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2506-7.

MACHYTKA, Jaroslav. *Vedení žáků základní školy k četbě knih od konce 18. do konce 19. století*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1975.

MAŠÍNOVÁ, Leontina. Karel Václav Rais. Studie, vzpomínky, dokumenty. Lázně Bělohrad: Místní národní výbor, 1959

MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.

NIKOLAU, Josef Václav. *Dějepis český v obrazech pro mládež československou*. 4. rozmn. vyd. "Obrazů z dějin československých." Praha: F.A. Urbánek, 1886.

NODL, Martin. *Dějepisectví mezi vědou a politikou: úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. Dějiny a kultura. ISBN 978-80-7325-112-3.

OPELÍK, Jiří. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0708-3.

PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Kniha 1-5. Praha: Odeon, 1968.

POKLOP, Jan V. *Dějepis pro mládež česko-slovanskou: (s ohledem na "Zeměpis pro vlasteneckou mládež)*. V Praze: B. Stýblo, [1876].

POKLOP, Jan, V. *Dějepis pro mládež českoslovanskou na školách národních*. Praha: Mikuláš & Knapp, 1871.

POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny české literatury pro děti a mládež a četby mládeže: (od počátků obrození a předchůdců do vzniku socialistické literatury)* vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických a pedagogických fakult studijních oborů č. 73–21.8. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).

POSPÍŠIL, Otokar. *Dětská literatura česká: příručka dějin literárních pro školu, knihovny a širší veřejnost*. Praha: Státní nakladatelství, 1924.

RAK, Jiří. *Bývali Čechov: České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994. ISBN 80–85787–73–3.

ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. *Výchova čtenáře v české počáteční škole (1774–1948)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999. ISBN 80–244–0044–8.

SKLENÁŘ, Karel. *Bohové, hroby a učitelé: cesty českých spisovatelů do pravěku*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80–7277–158–2.

ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha: Akropolis, 2013. ISBN 978–80–7470–040–8.

ŠVEC, Štefan. *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978–80–246–2478–5.

TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. Teorie dětské literatury.

TICHÁ, Zdeňka. *Cesta starší české literatury*. Praha: Panorama, 1984. Pyramida (Panorama).

TOMEK, Václav Vladivoj. *W. Wladiwoje Tomka Děje university Pražské*. W Praze: Nákladem Českého Museum, 1849. Novočeská bibliothéka (České museum), s. 158.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů: (7.–10. století): tři studie ke "starým pověstem českým"*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. Česká historie. ISBN 80-7106-646-X.

TUREČEK, Dalibor. *České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2012. ISBN 978-80-7294-733-1.

URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. Praha: Svoboda, 1996. Členská knihnice (Svoboda). ISBN 80-205-0088-X.

ZOUBEK, František Jan, ed. *Encyklopaedie paedagogická: slovník vědomostí z vychovávání a vyučování domácího a veřejného ve školách nižších, středních a vysokých*. V Praze: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, 1886.